

Ágoston Hugó

Sajtó és program

Március végén ötödik közgyűlését tartotta a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete. Igen, a MURE, a romániai magyar sajtó szakmai és etikai érdekvédelmi szervezete működésének tizedik évébe lépett.

Hatszáz tagjával, a nyilvánosság előtt és a nyilvánosságnak végzett munkájával a MURE kétségkívül a legjelentősebb hazai magyar civil szervezetek közé tartozik, és legalább két ok van rá, hogy közösségünk – ha vázlatosan is – értesüljön tevékenységéről és törekvéseiről. Az egyik az, hogy a sajtó valósítja meg elsősorban az információk szabad áramlását; a másik az, hogy – nem büszkeségből mondjuk – Romániában a MURE az egyetlen újságíró szervezet, amely önmagát komolyan véve rendszeresen dolgozik, vagy foglalkozunk másképp; a legszervezettebben tevékenykedő újságíró szervezet.

Noha a sajtónak politikailag semlegesnek kell lennie, illetve éppen ezért, a közgyűlés (az egyesület legfelső vezető szerve) nem kerülhette meg sajtó és politika, sajtó és politikum viszonyát. Annál is inkább, mivel két olyan legitím érdekképviseleti tömörülésről van szó, amelyeknek természetes módon és tagadhatatlanul vannak közös céljaik, tehát amikor nemzeti közösségünk érdekeit tartják szem előtt, együtt kell működniük (még akkor is, ha a sajtó részéről a támogatás formája a bírálat).

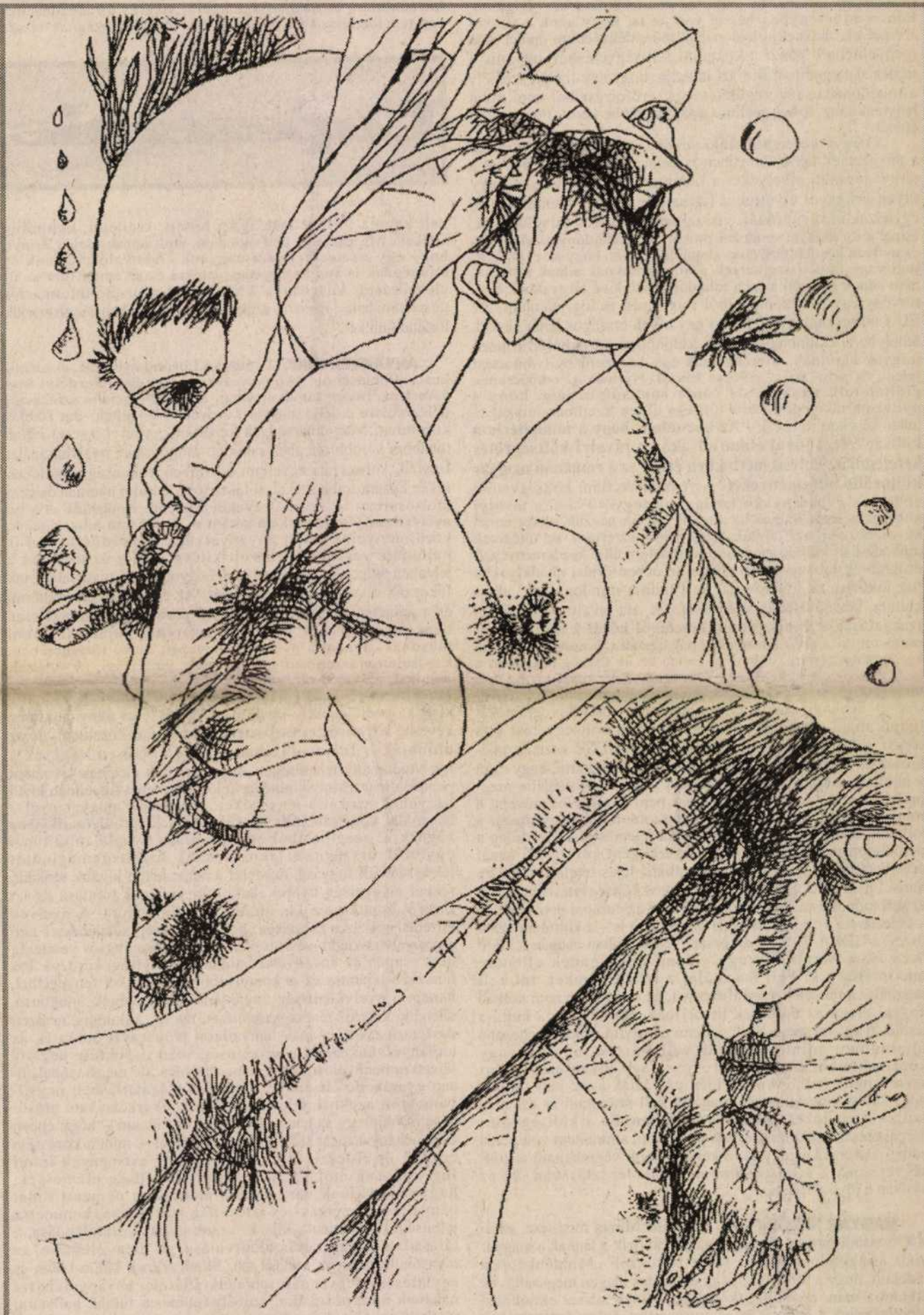
E sorok íróját egy személyes – bár közösségi meghatározottságú – mozzanat is arra indítja, hogy az említett kapcsolatnak egyetlen vonatkozására, nevezetesen az RMDSZ sajtópolitikájára térjen ki: márciusban az RMDSZ „felsőháza”, a Szövetségi Egyeztető Tanács a sajtó képviselőjében (a MURE akkori elnökeként) őt jelölte a programmodosító bizottságba, amely az RMDSZ-nek ezt a fontos alapdokumentumát a májusi VI. Kongresszusra új formájában és tartalmában előkészíti.

Felelősségteljes feladat, hisz a közelmúltban nem egy olyan dolog történt, ami a két szervezet sürgős és egybehangolt közös fellépését tette szükségessé (gondoljunk az Országos Audiovizuális Tanács elfogadhatatlan és később módosított döntésére a magyar nyelvű rádió- és televízióadások fordításáról); másfelől – a sajtóban is – többen hiányolták az RMDSZ következetes cselekvési terven alapuló sajtópolitikáját. Csakugyan, a Szövetség programjában a közigazgatás, az oktatás és a tudomány, a művelődés és az egyház mellett ezidáig nem szerepelt a sajtó. (Ami persze nem azt jelenti, hogy az RMDSZ egyáltalán ne fordított volna figyelmet a sajtóval való kapcsolatára, a sajtó gondjaira, hogy ne lépett volna fel a sajtót érintő ügyekben, valahányszor szükséges volt.)

De mit is kell(ene) tartalmaznia a program sajtóval foglalkozó fejezetének? Röviden úgy válaszolhatnánk, hogy – ugyanúgy, mint a többinek – alapelveket és tevékenységi prioritásokat.

A legfőbb alapelv nagyon egyszerű: nemzeti közösségünknek alkotmányos joga, hogy szabad és önálló írott (nyomtatott) és elektronikus sugárzott sajtója legyen, saját intézményekkel, hogy ezen keresztül is érvényesítse a véleménynyilvánítás szabadságjogát. Nem feledhetjük, hogy a sajtó az anyanyelv használatának legnyilvánosabb területe, s a tájékoztatáson túlmenően fontos szerepe van sajátos nemzeti értékeink, valamint a jellegzetes regionális és az általános európai értékek ápolásában. Az RMDSZ-nek pedig kötelessége védelmezni és érvényre juttatni ezeket a jogokat, segíteni a sajtót említett szerepének betöltésében. Egyszersmind az RMDSZ-nek támogatnia kell munkájukban az újságírókat, állandó kölcsönös kapcsolattartásra kell törekednie a sajtóval, hogy az minél hatékonyabban láthassa el „házőrző”, közösségformáló, feszültségszabályozó szerepét – a romániai magyarság javára. Pillanatig sem feledkezhetünk meg arról, hogy tömegessé válásával a média a valóságot nemcsak megjeleníti, hanem – az életmódra, a szokásokra, a normákra, az értékekre és a jelképes formákra gyakorolt hatása révén – alakítja is.

Íme tehát néhány alapelv, amelyet – a belőlük következő programpontokkal együtt – az RMDSZ remélhetőleg az eddigieknél következetesebben átgondol majd sajtópolitikájának alakításában.

Lapszámunkat Molnár Dénes grafikáival illusztráltuk.

Közép-Kelet Európában a történelmi mítoszok töltete politikai volt és marad is mindaddig, míg ezt a nemzetközivé váló szakmai eszmecsere valamiképpen fel nem oldja. Egy ilyen szembenézés a „hivatalos” múlttal közösségi önmegmérettetés is, főleg mert a térségben a gazdasági sikerek hiánya a politikai retorikát nemzetire hangolja.

Bodó Barna:
Schengen, a kihívás

Végül pedig nemcsak a félműveltség, nemcsak a katedra következeletlenségei és nemcsak a mítoszkereső vagy a mítoszromboló romantikus hevület és nemcsak az egzisztenciális kivetettség és Weltangst szaporítja a történelmet faggatók számát, nemcsak a fenyegetettségélmény és a létcockázat, hanem a történetírás általános válsága; nemcsak a katedra szintjén, hanem „legfelül” is.

Szócs István: Mentegethető-e az érdeklődés a történelem iránt?

SZÖVEVSÉGI FIGYELŐ

(1999. május 23.) A Romániai Magyar Demokrata Szövetség heti kiadványa interjú közl Kelemen Hunor művelődésügyi államtitkárral. Ebből idézünk: „**Allamtitkár úr, milyen törvényeken dolgozik most a minisztérium?** – A minisztérium nemrégiben több fontos törvénytervezetet dolgozott ki, amelyek ebben az évben megvitatásra kerülnek: a műemlékvédelmi törvényt, a tárgyi örökségről szóló törvényt, a múzeumtörvényt, valamint a közkönyvtári törvényt. Ezek között az én megítélésem szerint nem lehet egy fontossági sorrendet állítani, de mivel a műemlékek és a tárgyi örökség helyzete a legkritikusabb, én azt mondanám, hogy talán, pillanatnyilag ezek a törvények a legfontosabbak. Különösen arra való tekintettel, hogy amennyiben a műemlékvédelmi törvényt a parlament és a szenátus elfogadja, a műemlékvédelem helyzete meg fog változni. A törvénytervezet megalkotásában a decentralizációt vettük alapul, ami azt jelenti, hogy mind költségvetési tekintetben, mind a műemlékvédelemmel kapcsolatos gyakorlati kérdések tekintetében a felújítások jóváhagyása helyi, regionális szintre helyeződik át, és így nem kell minden kisebb ráhagyásért Bukarestbe jönni, az itteni bürokráciát végigjárni. Ebben a törvényben benne van az is, hogy azok a fizikai személyek, akiknek tulajdonában műemlékvédelmi épület van, igényelhetnek pénzt a központi költségvetésből, ugyanígy a tapasztalat egyértelműen azt mutatja, hogy egy fizikai személy a tulajdonában lévő épületet saját erőforrásaiból nem tudja helyreállítani. A helyreállítás gyakran többbe kerül, mint egy új épület.

A tárgyi örökségről szóló törvény azért fontos, mert ennek a tervezetnek két cikkelyében is benne van az, hogy azokat a tárgyi javakat, amelyeket a kommunizmus alatt ilyen vagy olyan ürüggyel elvettek a fizikai, vagy jogi személyektől, egyházaktól, gyűjtőktől, visszakapják a jogos tulajdonosok. Ezzel a törvénnyel rendezni próbáljuk a tulajdonjogi viszonyt, és nyilván később tárgyalás alapja lesz az is, hogy az egyházak, jogi vagy fizikai személyek a múzeumoknak adnak kölcsön, nem adnak kölcsön a saját tulajdonukban lévő tárgyakból. Ez a törvény egy sor szempontból szigorítást is fog jelenteni. Az EU-s normáknak megfelelően egy olyan országos leltár készül, amelybe a különböző értékű, különböző korokból származó tárgyak kerülnek. Mindez csak egy korszerű nyilvántartást jelent, és nem „más” célokra készül. Nyilván az embereknek előítéleteik vannak, de ismét hangsúlyoznám, hogy a nyilvántartás végett kerül sor egy ilyen hatalmas, országos leltár készítésére. (...) – **Az köztudott, hogy a minisztérium költségvetése jóval elmarad akár a tavalyi költségvetés kereteitől is. Milyen mértékben érinti ez a romániai magyar kulturális intézményeket?** – A minisztérium költségvetése ebben az évben gyakorlatilag mintegy 40 %-a a tavalyi költségvetésnek, vagyis ha a reális értéket nézzük, akkor ennél kevesebb, ami azt jelenti, hogy a minisztérium, az intézetek működése és különösen a civil társadalom által kezdeményezett programok lebonyolítása ebben az évben óriási akadályokba fog ütközni, és nyilván ezt kell tudnia mindenkinek, aki a kultúra, közművelődés terén dolgozik. Ha tavaly a kisebbségi igazgatóság a minisztérium kereteiből közel 2 milliárd lejt oszthatott ki a civil társadalom pályázataira, a nonprofit szféra kezdeményezéseire, ebben az évben ez az összeg is csupán a tavalyi leosztott pénzeszegek mintegy felét teszi ki. Ezek a támogatások arányosan csökkentek a minisztérium költségvetésével, úgyhogy csak a nagyon nagy jelentőségű programokat tudjuk majd támogatni. En egyébként a költségvetési vita elején, a képviselőket, szenátorokat, az RMSZ vezetőit tájékoztattam a helyzetről, és felhívtam a figyelmet arra, hogy ezen a területen gondok lehetnek, gondok lesznek. Kollégáim megpróbálták a tőlük telhetőt, de sajnos nem sikerült megnövelni a minisztérium költségvetését. A legszomorúbb, hogy magát a kultúrát, a kulturális életet, a politika jelentős része, és főleg a pénzügyminisztérium mostohagyerekként kezeli. Mi azzal érvelhetünk, hogy itt 300-400 milliárd lejes tételről van szó, amivel nem lehet spórolni egy országos költségvetésben. Azt is el kell mondanom, hogy akkor, amikor az európai országokban – beleértve a volt kommunista országokat is – a kultúrára szánt összeg a GDP 1 %-a, ez az összeg Romániában csupán a GDP 0,13 %-a. Mégis, én úgy vélem, hogy ennek ellenére maximálisan ki kell használni a lehetőségeket, fel kell használni a rendelkezésre álló pénzt, és elsősorban nem szabad hagyni, hogy az intézetek bezárjanak. Ha ugyanis a kultúra területén valami megszűnik, valami elpusztul, sokkal nehezebb újraindítani, mint egy olyan vállalkozást, egy kis vagy középvállalkozást, amelyet ilyen vagy olyan okok miatt szüneteltetni kell. Akik az idén pályáztak azok már tudják, hogy óriási költségvetéslefáradásra kell számítani és ezt nem tudjuk megelőzni. Abban az esetben, ha a költségvetés kiegészítésekor a minisztérium pénzt kap, amire nem volt példa eddig, akkor mi is egy korrekciót fogunk végrehajtani a költségvetésnek a minisztériumon belüli leosztásában, de ez nyilván a jövő története.

MAGYAR NEMZET (61.) Schmidt Mária történész, az új XX. Századi Intézet főigazgatója nyilatkozik a lapnak a magyar múlt újragondolásáról, a fehér foltokról: „Mindenképpen indokolt, hogy a több mint négy évtizedes idegen megszállás és diktatúra után, egyúttal a kétpólusú világrendszer elmúltával újragondoljuk a magyar és európai történelem legfontosabb kérdéseit. A globalizációs világrend kialakulásával nagy kihívás, hogy újra berendezhetjük a világot, Európát, Magyarországot, a saját életünket. És nemcsak berendezhetjük, hanem újra végig is kell gondolnunk, hogy miután azok a civilizációs és modernizációs modellek, fejlődési utak, amelyek sokáig vonzóak és célravezetőnek mutatkoztak, most kimerültek tűnnek vagy zsákutcának bizonyulnak.” ● Az új magyar kormány által nemrég létrehozott Közép- és Kelet-európai Társadalmi és Történelmi Kutatókért Közalapítvány és az új XX. Századi Intézet céljairól: „Annál pontosabban, hitelesebben ismerhetjük meg századunk magyar és európai történetét, minél többféle értékszempontból, nézőpontból és metodikával vizsgáljuk. Az új közalapítvány és intézet a huszadik század egészének történettudományi feldolgozását tartja feladatának, és főként arra keresi a választ, hogy az elmúlt században mi volt Magyarország helye és szerepe a térségben, Európában és a nagyvilágban. Az intézet szervezése jelenleg is folyik, a helyét még keressük. Az első időszakban terveink között

szerepel az 1945-56 közötti korszak vizsgálata. Különös figyelmet szeretnénk fordítani a kulákkérdésre, a tézessítésre, a politikai üldözésekre, törvénysértések részletes feltárására, a társadalmi mobilitás, a társadalmi szerkezetváltás mobilitására. A kutatások jelentős részét pályázatok és ösztöndíj formában szeretnénk megvalósítani.” A XX. századról: „A XX. századi magyar történelem szerintem sikeres történelem. Hiszen minden csapás és veszteség ellenére megmaradt az ország, függetlenek vagyunk hosszú évszázadok után, s a NATO után belátható időn belül az Európai Unióban is teljes jogú tagja leszünk. Nagy árat fizettünk mindezért, de kiálltunk a próbákat. Két háborús vereség és összeomlás, hosszú idegen megszállás után a magyar nép ismét talpra állt, és újakezdte életét. Úgy gondolom, a századfordulón a siker esélyével indulhat neki a következő erőpróbatétel. A sikerhez akaraterő és önbizalom kell, s azt is el kell most már mondani, kik voltak azok, akik szellemi, politikai, gazdasági, kulturális, tudományos teljesítményükkel hozzájárultak a tragédiák túléléséhez, a magyar nép megmaradásához. A magyarság igenis büszke lehet történelmére, többek között az 1848-49-es és az 1956-os dicsőséges forradalmára és szabadságharcára, sikeres újakezdéseire, nemzeti identitásának megőrzésére. Magyarországnak vissza

Lapszemle

kell kapnia történelmét, igazi hőseit, szellemi, kulturális értékeit. Ma ismét ki kell mondani, amit annak idején Zrínyi, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók. Okunk és szükségünk is van az egyenes derékra és az emelt főre az új globalizációs világban, a XXI. század gyorsuló információs társadalmában. Ezért is szükséges, hogy jobban megismerjük történelmünket.”

ANYANYELVÜNK (1.) Benkő Loránd nyelvész, akadémikus vallomásától: „Anyanyelvemet egy észak-erdélyi kisvárosban, Désen tanultam meg, ahol provinciális színezetű, jellegzetesen erdélyi magyar köznyelvet beszéltek. Bár iskolás koromban Magyarországra kerültem, erdélyi nyelvi hatás továbbra is több rétegben rakódott rám: családi nyelvhasználat folytán, kolozsvári egyetemi években, rokonsági kötelek révén huzamosabb székelyföldi tartózkodásaim nyomán és nem utolsósorban az ötvenes években évente ismétlődő erdélyi nyelvtanulmányozásom során. ● Történelmi adottságaink, körülményeink miatt anyanyelvünk több időszakban is különféle veszélyeknek volt kitéve. Nincs ez másként a jelenben sem, sőt a modern élet felgyorsulási folyamatai csak fokozzák a veszélyek lehetőségét. Az e tekintetben felmerült és a jelenben-jövőben felmerülő problémák természetesen nem anyanyelvünk belső rendszerének sajátosságaiból fakadnak, hanem a nyelv úgynevezett külső történetében, kapcsolatrendszerében gyökereznek: gazdasági, társadalmi, politikai, művelődési viszonyok alakulásának függvényei. Az objektív történeti folyamatok objektív nyelvi folyamatok kísérik: az előbbieket »kivülről« nehezen lehet irányítani, még kevésbé a nyelvészeti eszközrendszerrel megközelíteni, de az utóbbiak befolyásolásában is meglehetősen végesek a nyelvtudomány lehetőségei. Anyanyelvünk életének távolabbi perspektíváit tekintve mindenekelőtt nem lehet figyelmen kívül hagynunk azokat a tényezőket, amelyek a magyar nyelvhasználat köré szociális beszűkülésének problematikájába vágnak. E szempontból nyilvánvalóan nyugtalanító tünet egyfelől országunk lakosságának újabban megindult lélekszámbeli fogyása, másfelől a határainkon kívülre szakadt, rekedt magyarság nyelvi életkörülményeinek romlása és azt kísérő, éppen nem kis méretű asszimilációja. A nyelvek történetének az a tanulsága, hogy a népességszökkenéssel járó anyanyelvhasználat-vesztés és a nyelvi asszimilációs veszteség nem csupán az anyanyelvi hatókör mennyiségi kérdése, bár hosszabb lejárata ez is komolyabb veszélyekkel fenyegethet, hanem a nyelvközösség anyanyelvi életterejének, megtartó, ellenálló képességének gyengülését, nyelvi, kulturális, nemzeti összetartozás-tudatának hanyatlását is magával hozhatja, az anyanyelvhasználat részjelenségeiben is sokféle negatív következménnyel. ● Olyan nem általános, de mégis sajnálatosan gyarapodó társadalmi tudati és magatartásbeli negatívumokról, azoknak jelen életünkben jól érzékelhető erősödéséről, mintegy szocializálódásáról van itt szó – hogy éppen csak néhányat ragadjak ki hosszú sorokból –, mint a közösségi értékek és érdekek visszazorulása, az események iránti fogékonyság múlása, a szellemi műveltség elemeinek, hagyományainak veszendőbe menése, a nemzeti tudat hanyatlása, az érzés- és izlésvilág süllyedése, kommersz jelenségek, sablonok, klisék, sznob divatok eluralkodása, a társadalmi magatartás eldurvulása, az illem eltűnése, az olvasókultúra idejét múlása stb. Mindezeknek külön-külön és együttesen megvannak a maguk áttételei anyanyelvhasználatunk mindennapjaira, szóbeliségünkben fülünk hallatára, írásbeliségünkben szemünk láttára, és megvannak a maguk jövőt kisértő veszedelemi is. ● Az anyanyelv művelője önmagában nem képes, vagy legalábbis nem elegendő erejű az anyanyelvi műveltség terjesztésére, mert annak problematikája messze túlmutat az ezgakt nyelvi dolgokon; másrészt megláttatni velük azt, hogy az anyanyelvhasználatban felmerülő visszasságokon nem lehet bürokratikus jelleggel, eszközökkel, módozatokkal, rendeletekkel, törvényekkel alapvetően segíteni, hanem az anyanyelv ügyét a nemzeti művelődéspolitikai egészébe ágyazott szemlélettel, a közművelődés és közkereskedés általános jobbításával együtt, ezek függvényében lehet csak hathatósan előbbre mozdítani.”

NÉPSZABADSÁG (1999. március 27.) A lap Hétféve című mellékletének Könyvszemle rovatában Zentai Péter László a magyar könyvkiadás helyzetét vizsgálja, az április 23-án megnyíló VI. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál előkészületeinek jegyében. A Magyar Könyvkiadók Egyesületének elnöke az előzmények rövid összefoglalása után megállapítja:

„Szerénytelenségnek hangzik talán a szervezők szájából, hogy az akkor csak remélt célokot mára szinte maradéktalanul sikerült megvalósítani. Kijelenthetnénk, hogy Peter Weidhaas, a Frankfurti Könyvvásár igazgatója kiváló tanítómesterünk volt, vagy hogy mi, szervezők voltunk jó tanítványok, de a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál sikerét a magyarországi könyvbarátok érdeklődésének, figyelmének, s talán nem túlzás, szeretetének köszönhetjük mindenképpen. A fesztivál három napja alatt évek óta sok tízezer látogatnak el a Kongresszusi Központba, töltik meg zsúfolásig az irodalmi esteknek helyet adó termek padjait, hosszú sorokban kígyóznak a dedikáló írók előtt, s ami a fő: nem csupán nézelődnek a kiállított könyvek között, hanem nagyon sokat vásárolnak is.

Az idén júniusban jubileumához érkező 70. ünnepi könyvhét mellett a könyvfesztivál szakmai és szellemi kisugárzása járult hozzá ahhoz, hogy a magyar könyvkiadás radikális átalakulásával törvényszerűen együtt járó nehézségeken a legnagyobb léptékű kulturális ágazat néhány év alatt úrrá tudott lenni. Ma évente csaknem tízezerfajta könyv lát napvilágot, s a könyvforgalom az elmúlt két esztendőben folyamatosan az inflációt meghaladó mértékben, 20 százalékkal nőtt, és ami igazán öröndetes, a számottevő bővülés a minőségi könyvek kínálatában következett be. Aki április végén ellátogat a Kongresszusi Központba, s végigsétál a több tízezer könyvvel telerakott standok előtt, nem pusztán a magyar szellemi élet izgalmas sokrétűségéről győződhet meg, hanem arról is, hogy könyvkiadásunk kiadványszerkezetében, a kiállítás minőségében egyaránt állja a versenyt a világ könyvpiacának legjobbjával. A VI. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon erre a megemlékezésre igazán lesz mód, hiszen a kiállítók között olyan jelentős nyelvterületek kultúrája, könyvkiadása lesz jelen, mint a német, spanyol, angol, francia, dán, görög, orosz, román, lengyel, cseh, nigériai és dél-afrikai.

A budapesti könyvfesztivál piaci rendezvény, jogok és licenck adásvételének terepe, de egyúttal kulturális fórum, ahol a kortárs magyar irodalom jelesei éppúgy jelen lesznek, mint az európai vagy a latin-amerikai irodalom alkotói, az orosz Viktor Jerofejevától a német Hans Magnus Enzensbergeren át a mexikói Sergio Pitolig.

Idén októberben a kivételes médiatámogatást élvező Frankfurti Nemzetközi Könyvvásáron a magyar könyvkultúra lesz a központban. Az európai uniós csatlakozás előestéjén egyedülálló esélyünk van arra, hogy a gazdasági, tudományos és művészeti életünk gazdagságát sokrétűen és jó minőséggel közvetítő könyvkiadásunkkal a legjobb arcunkat mutathassuk meg a világnak. Az áprilisi könyvfesztivál az októberi frankfurti díszvendég-bemutatók főpróbája lesz. A színházi babonával ellentétben nemcsak az előadás, hanem a főpróba közönségsikerében is okkal reménykedhetünk.”

HETI VILÁGGAZDASÁG (11.) Budapesten is bemutatták David King angol fotóriporter és művészettörténész **A komisszár eltűnik** című vándorkiállítását a Szovjetunióban meghamisított történelmi felvételekből. **Murányi Gábor Leexponáltak** című cikke kimutatja, hogy hasonló kiállításra könnyen lehetne anyagot gyűjteni Magyarországon is. A 80-as évek elején rendezett munkaszomszolgalmi kiállítás egyik, 1953. évi képéről azzal az utasítással kellett leterusálni Nagy Imre alakját, hogy „akit kivégeztünk, azt nem mutogatjuk”. Az 1948 után létrehozott Munkaszomszolgalmi Intézetben külön szolgálat foglalkozott a megszépítő korrekciókkal. Lenyalt frizurát, fehér inget és nyakkendőt kapott például a kócos, gimnasztorkában megörökített Somló Dezső, a magyar kommunista első központi bizottsága tagja. Az eredeti fénykép hátán ma is olvasható a múzeumigazgató utasítás: „öltöztesse fel, fésülje meg”. 1952-ben emlékalbum készült Rákosi Máttyás 60. születésnapjára, de nem találtuk olyan minőségű felvételt, amelyen Sztálin és „legjobb magyar tanítványa” egymás mellett állt volna, ezért kollázstechnikával oldották meg a kérdést. Ugyanígy a Szabad Nép 1952. március 9-i számában megjelent fényképen Rákosit Szuszlov mellé varázsolták. A képhamisítás másik módszere a nem kívánt személy eltüntetése volt. A retusálók dicséretére legyen mondva, erre nem oltó használtak, hanem barna ragasztószalaggal eltakarták a nem kívántoknak minősített részleteket, így ma már sok felvételtől újra elő lehetett varázsolni azokat. Egy képen Rákosi és Gerő Ernő mellett fedeztek fel ragasztócsíkot, ennek eltávolítása után Kádár János tűnt elő. Az eltüntetési pszichózis a magánygyűteményeket sem kerülte el. A történelmi fényképtárnak adományozott egyik családi anyagban felfedeztek egy 1947. évi csoportképet, amelyen a 16 személyből nyolcnak volt a feje festékkel eltüntetve, mint kiderült, köztük volt Kádár János és Péter Gábor, az ÁVH egykori vezetője is. A filmesek más módszert alkalmaztak. A **csodacsatár** című film rendezője, Keleti Márton 1956 után újraforgatta azokat a jeleneteket, amelyekben eredetileg Puskás Ferenc szerepelt, helyébe Hidegkúti állította.

INFORMAȚIA DE PRĂNZ (I. évf.1.) A MediaPRO Tröszt legújabb vállalkozása: 32 oldalas, többszínnyomós napilap, déli megjelenéssel, elsősorban bukarestiek számára, igazgatója a Pro TV-ből ismert hírmagyarászó, Octavian Andronic. A sok hír, fotó, kommentár mellett, a lap külön vonzereje a 16 oldal műsorkalauz a nap színház-, film-, tévé-, koncert-, múzeum-stb. kínálatával. Újdonság, hogy feltünteti a beléptidit is, hogy az érdekeltek tudják, mi vár rájuk a pénztárnál. Ízelítőül a március 27-április 1 hét bukaresti áráiból: **FILM: Ryan közlegény megmentése** (a rendezésen kívül még négy friss Oscar-díj) – a Patria 25 000, a Studio Martin 12 000 lejt kér egy jegyért; **Egyiptom hercege** (a legjobb dal Oscarja) – Scala, Favorit egyaránt 20 000 lejt; **Shakespeare szerelme** (nyolc Oscar, köztük a legjobb film díja) – Patria 25 000 lejt. Cinemateca: külföldi filmekhez 8000, román produciókhoz 6000 lejt. **SZÍNHÁZ: II. Richárd** – Nemzeti Színház, 52 500 lejt; **Nasztasia kisasszony** – Odeon, 21 500–31 500 lejt; **Petru** – Bulandra, 10 500–21 000; **Komámasszony, hol a stukker?** – Nottara, 36 500 lejt; **Júlia kisasszony** – Kis Színház, 21 000 lejt; **A róza neve** – Nemzeti Színház, 52 500 lejt. **OPERA** – minden előadásra 31 000 lejt; **OPERETT** – 18 900 lejt. **KONCERT** A Rádió Mihail Jora termében – 20 000 lejt. A **COTROCENI PALOTA MÚZEUMA** – román állampolgároknak 7000, külföldieknek 40 000 lejt; **FLAMINGO DANCE CLUB** (privatizált mulató a Petőfi Ház épületében) – beléptidj 30 000 lejt.

Barabás István

Schengen, a kihívás

Schengen politikai villámzár,
amelyet nyitva viselnek.
Lászlóffy Aladár

Bár a egységesülő Európa törvényszerűen jutott el a Schengenen aláírt és a település nevével jelölt megállapodásokig, már az európai közösséget statuáló megoldások, illetve javaslatok egyre jobban jelzik, hogy a változó helyzetet inkább alakítja a félelem, mint a felelősségérzet. Miközben a felsz. általános – egyik oldalon a viszonylagos biztonság és jólét megőrzése, a másikon az újabb leszakadás, történelmi kimaradás veszélye a fellépő félelem hívószavai –, a felelősséget szinte kizárólag Nyugat viseli, illetve nyugati országoktól várják el a közös Európa jegyében történő felelős megnyilatkozásokat és esélyt biztosító indítványokat. Keleten is nyilvánvaló, hogy a nemzetit felváltó európai paradigma végeredményben tisztánlátás és felelősség kérdése, melynek jegyében egész sor szellemi műhelyt hoznak létre, azt viszont többnyire csak hozzágondolják, hogy Kelet kiszolgáltatott és megvalósítás eszközei Nyugat kezében vannak. A helyzet logikájából fakadóan ebben a kó-

Közép-Kelet Európában a történelmi mítoszok töltete politikai volt és marad is mindaddig, míg ezt a nemzetközivé váló szakmai eszmecsere valamiképpen fel nem oldja. Egy ilyen szembenézés a „hivatalos” múlttal közösségi önmegmérettetés is, főleg mert a térségben a gazdasági sikerek hiánya a politikai retorikát nemzetire hangolja.

kemény integrációs menetben Kelet versenytetői egymásra mutogatnak, a történelmi sérelmek mellé újabbakat ejtven-szerezvén. Keleten Európa három évszázadon át uralkodó, de mára a nemzetközi politikában erőtlenné vált – nemzetállam, szuverenitás, hatalmi egyensúly – kategóriáiról úgy szeretnének lemondani, hogy közben az európai Kelet politikai piacának legtöbbször forgalmazott cikke, a nemzeti érdek és annak képviselése megőrizze legitimitás erejét. Ebben a helyzetben kellene, persze Schengen jegyében, újragondolni az anyanemzet-határon túli nemzettestek, valamint a többség-kisebbség vonatkozásait. Erre a magyar példa talán a legjobb, hiszen Magyarország lépéselőnyhöz jutott azon országokkal szemben, ahol a kisebbségi sorsba került nemzetársai élnek, s aligha kívánja az integráció útját úgy végigjárni, hogy ezenközben az amúgy is hátrányos helyzetű kisebbségi magyarokat leszakítja a nemzet testéről.

Amikor Schengenről beszélünk, szinte lehetetlen fel nem idézni, hogy minősítik e nevet szimbólumnak, metaforának, mítosznak, miközben egyes szerzők kényszernek mondják, mások technikának, míg ismét mások számára maga a pánik. A sor folytatható: kapu és mérőöldkő is egyszerre. Kapu, hisz immár valóságosan jelzi, főleg a poszttotalitarista térségben, ki léphet be abba a bizonyos európai klubba. Mérőöldkő Schengen az önmegmérettetés útján, lehet. A mai európai diskurzus egyneműséget feltételez, az integráció korában lehetetlen kifelé egyet mesélni s befelé mást cselekedni. A kifelé és befelé különbözősége, eltérő politikai-társadalmi gyakorlata megszűnik, pontosabban értelmetlenné válik. A szomszéd immár főleg partner, bár vetélytársi minősége nem szűnik meg teljesen. A szomszédok – nem csupán az európai Keleten – tegnapig szinte sportot űztek abból, kinek sikerül rászednie a másikat, kinek sikerül jobban az „igérd meg, ne add meg” politikai játéka. Szellemi téren sem volt sokkal jobb a helyzet. A nemzeti eszme jegyében fogant, befelé tudományosnak hirdetett, helyzetteremtő, illetve status quo-t legitimáló történetekről a nemzetközi szakmai vita, bárkiről is legyen szó, nem elodázható. Közép-Kelet Európában a történelmi mítoszok töltete politikai volt és marad is mindaddig, míg ezt a nemzetközivé váló szakmai eszme-

csele valamiképpen fel nem oldja. Egy ilyen szembenézés a „hivatalos” múlttal közösségi önmegmérettetés is, főleg mert a térségben a gazdasági sikerek hiánya a politikai retorikát nemzetire hangolja.

A német minta

Schengen mint joganyag, illetve az uniós vízumpolitika és a kivételek kérdése még hosszú ideig az európai politika kemény témái közé fognak tartozni. Mivel a „demokratikus bővítés” doktrínája nem adja fel teljesen az évtizedeken át követett „feltartóztatási politika” elveit, a hagyományos nemzetbiztonsági kihívások továbbélése miatt a Keletről indított javaslatok elfogadási esélyeit a létező nyugati gyakorlat erősítheti igazán. A magyar politikának minél előbb ki kell alakítania a saját megoldási javaslatát. Szükséges ez egyrészt, mert Schengen közösségi joganyaggá kapcsolatot a kisebbség számára vagy a beolvadást segíti még inkább elő, vagy a szülőföldön való megmaradás válik kérdésessé. A nyíló ollót idéző folyamat okán érdemes felidézni egy létező, ez ideig szinte észre sem vett példát a határon túli kisebbségek pozitív diszkriminációját illetően.

Erdélyiként a német példát tartom figyelemreméltónak. A román állampolgárok számára a német beutazó vízum előfeltétele a kinntartózkodás anyagi garanciáit tartalmazó meghívólevél. A kérelmezőnek egész sor iratot – pl. másolatot a munkakönyvéről, esetleges ingatlan-tulajdonának a telekkönyvi kivonatáról, stb. – kell mellékelnie, ki kell fizetnie a vízumilletéket és három-öt nap után megkapja az eredményt. A romániai németek vízumhoz jutása, ezzel szemben, feltételek nélküli: nem kell meghívólevél, nem kellene a különböző

bizonylatok, vízumilletéket nem kell fizetni – csak kezelési költséget –, s a válasza sem kell három-öt napig várakozni. Viszont rendelkezni kell egy papírral: a Volksdeutsch, vagyis a népi német mivoltának az igazolásával. Ezt a német etnikum hivatalosan elismert képviselése – Német Fórum – állítja ki, s azt hitelesíti általa, hogy a kérelmező a német nyelv és kultúra ismerője, vagyis német neveltségben részesült. Akinél ezt nem tudja egyértelműen megállapítani, jelzi a konzulátusnak, s a nyelv-ismeret alapján még lehet kedvezményezett a kérelmező. A vázolt eljárási módot esetében az anyaország, egyértelműen megállapítható, a határon túli nemzetársak vonatkozásában nem vízumpolitikát, hanem nemzetpolitikát érvényesít.

Erdemes volna eljátszani a gondolattal, amennyiben a schengeni folyamat odáig jutna, hogy a magyar-magyar kapcsolat biztosítása érdekében lépni kellene, és a fentihez hasonló „értékű” népi magyar minősítésre épített megoldást vezetnének be, mire számíthatnánk. Rövid diagnózisom: egyszerre megkettőződne az erdélyi magyarok száma, s nem volna gond azzal, hogy ki járjon a magyar iskolákba. Persze a kérdés a többség vonatkozásában is „él”, de első közelítésben azt fontos tudni, hogy a kilenc éve működő rendszer ellen senki, de senki fel nem lépett, a nem német román állampolgár elfogadta, hogy a német kiváltságosan kezeli a külhoni németet. Nemhogy a sajtó nem tette szóvá a külön mércét, de a temesvári konzulátuson sorokban gyűrdőd – nem német – polgárok sem. (Mind-eközben az egyik helyi román napilap 1996-ban azt már nehezményezte, hogy a konzulátus bélyegzőjén miért a Temeswar helynevet használja, amikor a város „becsületes”, neve Timișoara.)

A minta adott és külön figyelmet azért érdemel, mert nehezen képzelhető el, hogy Nyugaton keményen fellépjenek olyan megoldás ellen, amely évekig egy tagország gyakorlata volt. Továbbá azért fontos a német minta, mert a schengeni határ keletre tolódásával a német kormány számára nem oldódik meg a

keleti térségben élő nemzetársak preferenciális kezelésének a kérdése, s nagy a valószínűsége annak, hogy a tíz éven át sikeres gyakorlatot tovább kívánják éltetni. A vázolt minta egyben a kisebbségi sorsú magyarok számára is jelzés, annak igazolása, hogy a mai nemzetközi gyakorlat – a kivételes német eljárás mellé sorolható a dán és a norvég egyedi megoldás is – (el)ismeri a sajátos eljárások módszerét, s valószínű, hogy ez a jövőben is fennmarad. Az eredeti kérdés ezzel nem veszi értelmét, de átfogalmazandó: számíthat-e a magyarság a vízumok kérdésében a környező országok többségi közösségei részéről olyan megértésre, amilyen Romániában a kisebbségi németeknek kijáró preferenciális ügyintézés iránt megnyilvánul?

Középeurópaiság

Schengen okán merül fel a kérdés: milyen lesz Közép-Európa holnap? A választ jobb helyeken a tegnapi és a mai helyzetből bontják ki, csak hogy Közép-Európa vonatkozásában

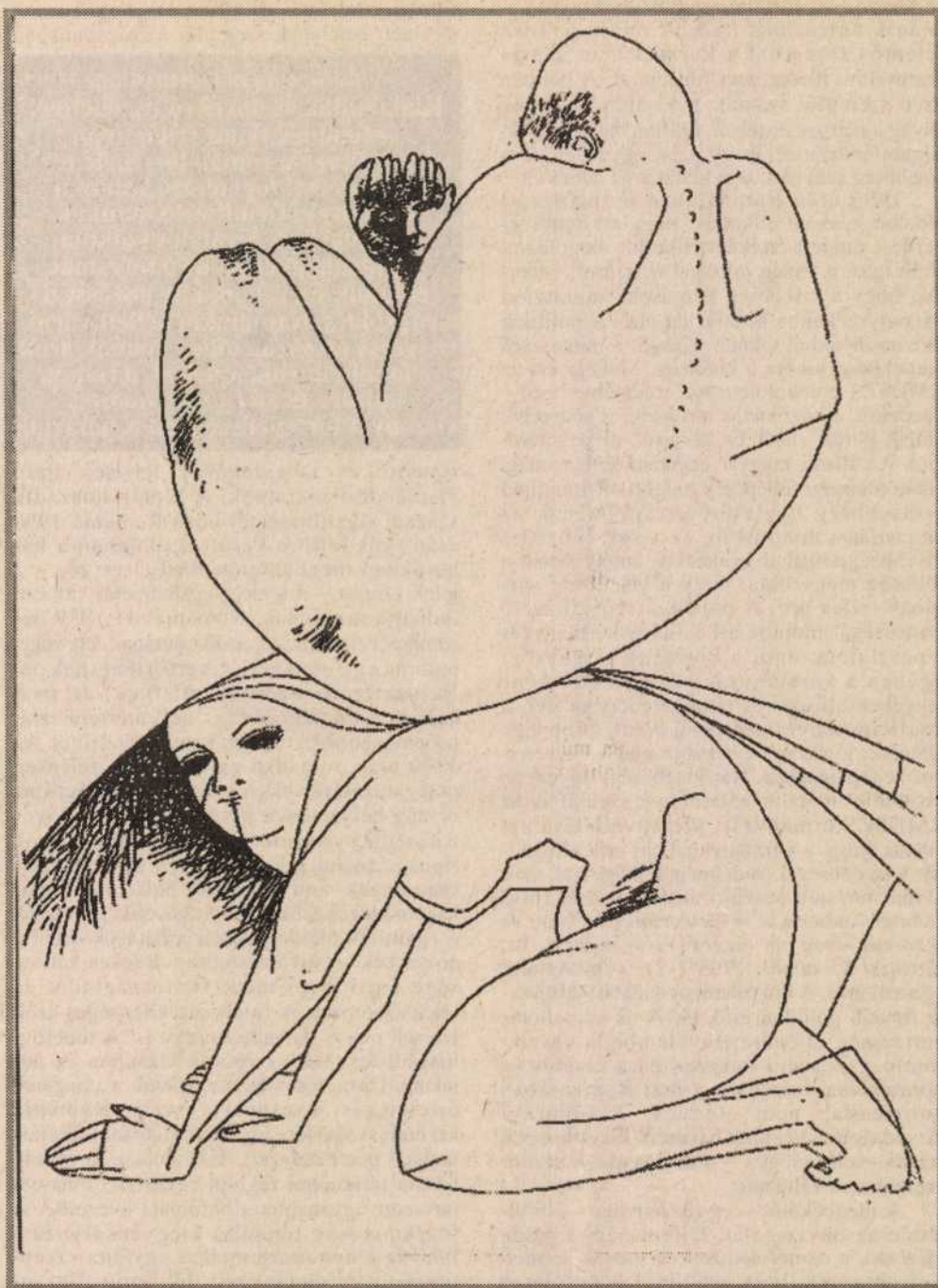
Schengen okán merül fel a kérdés: milyen lesz Közép-Európa holnap? A választ jobb helyeken a tegnapi és a mai helyzetből bontják ki, csak hogy Közép-Európa vonatkozásában visszamenőleg is főleg kérdéseink vannak.

visszamenőleg is főleg kérdéseink vannak. A térség jelölésével kapcsolatos fogalmi bőség – Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa, bismarcki Mitteleuropa, Köztes-Európa, Kelet-Európa, Észak-Nyugat-Balkán – a közelítési módok sokféleségére utal, jelölés annak, ahogyan a térség politikai geometriája (Le Rider, 1997) változó korok és hatalmi kontextusok függvénye volt. Ha egyre több szó esik napjainkban az Osztrák-Magyar Monarchiáról, oka nem a múltba menekülés avagy a történelmi revízió igénylése, hanem a jelen gondjainak felelős végiggondolására tett kísérlet. Egyazon kor értékelése lehet eltérő, egyrészt az ítélező közösségektől függően, másrészt az aktuális történelem hatására. Miközben a térség gyarmattalanításának a kérdése (ld. *Európai Szemmel*, 1994/3, 1995/1-2, 1996/3, 1998/1-2) bizonyos értelemben ma is aktuális, nehéz tagadni az egymásnak ellentmondó igazságokat a Monarchia vonatkozásában: egyik közösség emlékeztetőben a boldog békeidőket jelentette, a másik számára a népek börtönét. Figyelemre méltó, hogy a tegnapi börtönt mondók közül van, aki véleményt változtatott. Egyre indokoltabb Közép-Európában gondolkodni, és ennek csak egyik oka az európai egységesülés. Nem az európai divatját kellene áttenni egy másik színtre, hanem a nemzet és a térség kérdéseiben egyensúlyt kialakítani.

Az európai egységesülés elegendő okot és indokot szolgáltat ahhoz, hogy megtörténjen a térségi integrációs-föderalizációs elképzelések és kísérletek elemzése (vö. Bán D. András, Diószegi László, Márer Pál, Pritz Pál, Romics Ignác: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997). S bár Közép-Kelet-Európa „balsorsú” (Timothy Garton Ash) országainak a rendszerváltás előtti és alatti helyzetét sokan elemezték világosan és pontosan, az 1990 utáni időszak eseményeinek és az integrációs nyomás hatásának átfogó térségi elemzése várat magára. Amíg Közép-Kelet-Európa vonatkozásában általános igazságok megfogalmazásának az igényével, minden érdekelt fél bevonásával nem kerül sor a kisebbségi kérdés felelős elemzésére (többségi nézőpontból ezért visszatérő tétel: előbb a közös ügyeket kell rendezni, aztán következhetnek a sajátos kisebbségek, ami lényegében a kisebbségi kérdés napirendről levételét jelenti, hiszen ki a megmondhatója, mikor „lesz rendben” a térség?) addig jobb esetben a kisebbségek létét tekintik permanens konfliktus-forrásnak, a rosszabb alternatíva Koszovó. Az integrációs versenyfutás kísérőjelenségei erőteljes jelzések a tekintetben, hogy a poszttotalitarista térségben a félelem és a rivalitás Bibó István által leírt kora mindmáig tart. A nemzetállam felbomlásának belga példája (vö. Stengers, Jean: *A nemzetállam felbomlása: a belga példa*, In: *Európai Szemmel*, 1997/3) egyedi, mégis figyelmet érdemlő, mert mutatja, miként alakulhatnak át a nemzet és az állam klasszikus formái.

A második világháború után nem sokkal Párizsban felismerték és ki is mondták: a német kérdés rendezése nélkül nem alakítható ki stabil Európa. Ma pedig azt kell felismerniük, hogy a közép-kelet-európai kisebbségi kérdés rendezése nélkül nincs stabil Közép-Kelet-Európa. A kérdésfelvetés Schengen idézi, és erre a térségben alig figyelnek

(Folytatása a 4. oldalon)

Lépéshátrányban

Olvasom a Magyarok Világszövetsége felhívását, amelyben a VET elnöke – egyben az MVSZ alelnöke – Patrúány Miklós ismételt arra szólít fel minden magyart, tiltakozzék aláírásával az ellen, hogy a jugoszláv hadsereg vajdasági – egyáltalán jugoszláviai – magyar fiatalokat küldjön egy másik nemzeti kisebbség ellen harcolni – és meghalni Koszovóba.

Ha módot adnak rá – magam is fontolgatás nélkül aláírom a felhívást – és tudom, velem együtt aláírja minden magyar, sőt nem magyar is, aki iszonyodva gondol a koszovói – és mindenfajta – népiirtásra. Aláírom, pedig tudom, hogy szavamnak csak épp ott nincs súlya, ahol a koszovói vérengzéseket eltervezik és vezénylik, ahol a jugoszláviai magyar (és minden biztonnyal román) ifjaknak is kitöltik és szétküldik a mészárszékre való behívót. Aláírásunknak – kiváltképp ha összefogunk, ha mennél többet hallatjuk szavunkat –, súlya lehet akár az ENSZ előtt is, felfigyelhet rá minden valóban demokratikus kormányzat – kivéve azt (az egyet) amelyikhez szólnak. Amelyiken a Jugoszláviában dúló háború – vagy béke kérdése múlik.

A NATO fegyveres beavatkozása ellen Koszovóban – nemcsak a jugoszláv hatóságok, nemcsak a délszláv ország hagyományos szövetségesei, Oroszország és Kína tiltakoznak. Nemcsak Jugoszlávia szomszédai, köztük országunk és Magyarország a hívei a békés tárgyalásos megoldásnak. Maguk a NATO-országok is szeretnék volna elkerülni az erőszakos fellépést. Innen a meg-megújuló tárgyalások, a sorozatos határidő-kitolások, miközben a jugoszláv fegyveres erők egyre nyíltabban és kegyetlenebbül léptek és lépnek fel a koszovói albán lakosság ellen.

Valljuk be: a béke tényleges erői lépéshátrányban vannak az agresszióval szemben. Nemcsak Koszovóban: világszerte. Közép-Keleten éppen úgy mint Csecsen- vagy Ingusföldön, de a szinorosz területeken is, ahol az erőszakkal, az ártatlan áldozatokat követelő terrorizmussal szemben még Európa legnépesebb szárazföldi hadserege is tehetetlen. Vagy gondolok az igaz ügyükért igaztalan módszerekkel küzdő kurdokra, akiknek Törökországban – de olykor Európa-szerte is számos ártatlan élet esik áldozatul. A békeszerető világ tehetetlen a legkülönfélébb vallási vagy politikai terrorcsoportok ellen. Hatásosan és döntő módon egyetlen ország rendőrsége-hadserege se tud gátat vetni úgynevezett „harcuknak” – bűncselekményeiknek.

A megoldás? Csakis határozottabb nemzetközi összefogásban-fellépésben képzelhető el – csak ezzel küszöbölődhetnek ki a terrorizmussal szembeni „lépéshátrány”. De lehet manapság ilyen összefogás? Nézzünk jól körül, például az egyik, példamutató európai demokráciaként emlegetett országban. Vegyük az országunk többségének olyannyira kedves, rokon Franciaországot, amely minden, nemzetközi szinten javasolt, határozott intézkedésnek a nemzeti kisebbségek védelme érdekében – következetesen keresztre tesz. Mi mást is tehetne, mihelyt maga is próbálkozik beolváztatni a területén lévő bretonokat, provanszálókat, occitanokat, baszkokat és németeket, valamint a korzikaiakat is, akik azonban egyre keményebb diónak bizonyulnak a francia állam számára. Pedig átfogó, minden

államra kötelező érvényű jogrendszer kiépítésével elejét lehetne venni a kisebbségekkel szembeni jogtiprásoknak és az ebből fakadó, olykor gyilkos merényletekbe torkolló lázadásoknak is – kiváltképp, ha a világértékek szabadlő Hatalmak azt is belátnák, hogy a több mint húszmillió kurd népnek is járna egy ország, egy „haza” – ami volt is nekik: ötfelé szabdaltszülőföldjük. Így talán azt is sikerülne megértetni egyes nemzetekkel: nem arra termettek, hogy mások fölött uralkodjanak.

Egy kevésbé álhumanista, de az egész földkerekséget átfogó büntető-törvénykezést végezhetne a kifejezetten pénzszerzésre ráálló terrorista-cselekményeknek, emberrablásoknak is. Az ilyen „helyi” terrorszervezetek erőyes intézkedés útján való felszámolására ugyanis volt már példa (igaz – nem a „legtörvényesebb”). Amikor a letartóztatott Bader-Meinhoff terrorista csoport tagjai (akiknek szabadon bocsátását szabadon lévő társaik újabb és újabb terrorcselekményekkel-emberrablásokkal próbálták kizsarolni) – egyszerre „öngyilkosok” lettek a börtönben, mintha egyszerre elvágták volna a túszejtéseket-gyilkosságok sorát.

Csak hát...

Még mindig nincs sajnos erő – és főleg elszántság a világ demokratikus és békeszerető hatalmaiban, hogy ledolgozzák lépéshátrányukat az arcátlanul provokáló állami-vallási-nemzeti-vagy egyszerűen „magán”-terrorral szemben. A demokrácia törvényei hovatovább a gonosztevéket védik a tisztességes emberekkel – a nemzetközi megállapodások pedig az agresszort a békeszerető országok népeivel (akár saját népükkel) szemben is.

Várunk. És aláírjuk a Magyarok Világszövetsége, a VET felhívását. Odaállunk minden jó szándékú kezdeményezés mellé, lelkiismeretünk megnyugtatósa végett. Hogy ne nézzük egészen tétlenül a terror térhódítását – szerte az egész világon.

Üzenet az úszó jégtábláról 210.

Schengen, a kihívás

(Folytatás a 3. oldalról)

oda. Mi lesz az integrációval? A szomszédok ellenében nincs integráció. Nyugat országai egymás gondjaira figyelve lépegettek az egységesebb útján. Az európai Kelet a Nyugattal kíván jóba lenni, aki Európát mond. Miközben a kontinens uniós országai a növekvő kölcsönös függőség irányába haladnak, KKE-ben a közös politikai csomagból éppen azt teszik félre, illetve nem méltatják figyelemre, ami örökös gond volt és rengeteg figyelmet követelt. A térség országainak

A második világháború után nem sokkal Párizsban felismerték és ki is mondták: a német kérdés rendezése nélkül nem alakítható ki stabil Európa. Ma pedig azt kell felismernünk, hogy a közép-kelet-európai kisebbségi kérdés rendezése nélkül nincs stabil Közép-Kelet-Európa.

kisebbség-politikája immár nem belüli; a kisebbségpolitika kül- és belpolitikai vonatkozásai nem választhatók szét, nem kezelhetők elkülönítetten, az új helyzet új szemléletet követel meg, s ez immár nem csupán a kisebbség, de az illető többség érdeke is.

Román narratívák

Időről időre a román politika valamilyen megbékélés szükségességét hirdeti meg. Ez jószándék-kinyilvánítás, amennyiben a kérdésselvetés nem válik egyoldalúvá azáltal, hogy a megbékélési felhívás címzettje kizárólag a másik közösség. A felhívást megfogalmazó fél háza táján minden rendben van, ő toleráns és igazságos. A gondok oka a helyzet, amiért más a felelős. A megbékélés igénylésekor mintákra is szokás hivatkozni, így hitelesebbnek tűnik az indítvány. Amely ekként nem veszi figyelembe, de legalábbis relativizálja a megoldások történelmi beágyazottságát. A sokat emlegetett német-francia megbékélés (amelyet Ion Iliescu a román-magyar megbékélés mintájává kívánt tenni) felett eljárat az idő (lásd Rován, Joseph: *A francia-német megbékélés: vajon minta-e, avagy befejezetlen katedrális?* In: *Európai Szemmel*, 1998/1-2), mert jelentős mértékben az aktuális nemzetközi politika alakította. Mint minden megbékélést, különben. A nemzetközi – nyugati – légkör háború utáni feszültségét feloldó francia-német megbékélést a kisebbségi németek viszont úgy értelmezték,

hogy anyanemzetük lemondott róluk. Ennek is köszönhető, hogy ma az elzászi németek száma a fél évszázad előttinek a tizede. A század-és ezredvégén a skótok és a wales-iek saját parlamenthez jutnak, hogy önnön sorsukról dönthessenek, ma nem a kisebbségek feje fölötti megegyezések gyakorlatának történelmét írják. A román politika jelentős része ezt a kurzust nem akarja észrevenni, illetve nem fogadja el. A politika ezen szereplői számára a kisebbség idegen anyag a nemzet testében, örüljön, ha megtűrik, függetlenül attól, hogy ezen együttlétnek a kisebbség sem oka, sem kialakítója nem volt.

1996 után Romániában kormányzati oldalon gyakran állították, hogy a kisebbségi kérdést modellt értékűen sikerült megoldani. Való igaz, a térség országai nem arról ismernek, hogy a kisebbség képviselőit miniszteri bársonyszékbe ültetik, de ettől a politikai erőviszonyokból fakadó lépéstől a mintaszerű megoldásig jököra a távolság. Mutatja ezt az RMDSZ – ezidáig nem sok eredményt hozó – küzdelme a közoktatás területén, a kényelvű táblák körüli zűrök és zavarok, az egyetemvita. Az állami magyar egyetem létrehozatala elleni többségi fellépések mögött ott van mind a kisebbség nyelvetterületvédelmének az elutasítása, mind pedig az a sok évtizedes kisebbségpolitikai gyakorlat, amely során a többség megszokta, hogy a kisebbség sorsának teljes ura. A politikai szocializáció fontosságát mutatja a koalíciós kormányzás tapasztalata: amit a kormány kisebbségi ügyben elfogad és támogatandónak ítélt, a koalíció kényelmes parlamenti többsége ellenére, gyakran nem kapja meg a törvényhozók támogatását. Bár kisebbségi ügyekben jószemű elemzők véleménye szerint is az RMDSZ kormányzati szerepvállalása azt jelenti, hogy a kormánykoalíció erői elfogadták a kisebbségek védelmének magyarok által kívánt normák szerinti szabályozását (lásd Gabriel Andreescu: *A történelmi emlékezet és a román-magyar megbékélési modell*, In: *Európai Szemmel*, 1998/1-2), a tapasztalat egészen más. A közvélemény-kutatási jelzések-re figyelő politikai erők látják és a koalíciós partnerség ellenére figyelembe is veszik: romló gazdasági helyzetben a kisebbség támogatása számukra a mai Romániában politikailag nem előnyös. A többségi társadalom korábbi ismert kisebbségek iránti – ellenséges – viszonyulása szinte semmit nem változott.

A megbékélés – egyik lényegi – előfeltétele az önvizsgálat. Újfennt német példa idézhető, a német nemzeti eszmének szentelt Reischtag-kiállítás, amellyel kapcsolatos

információ Berlinből, hogy minden érettségizőtől elvárják a megtekintését. A pártját ritkító kiállítás jelzi: a szigorú önvizsgálatban a németek kőkemény következetességgel jártak el.

Az önvizsgálat jegyében válna valóban értelmezhetővé az aktuális párhuzamos történet, amelynek szereplői a századunkban

Valami mégis változóban. Kialakultak és növekvő tiszteletnek örvendnek fiatal értelmiségi körökben a román történelem mítoszaival foglalkozó szakmai műhelyek. Demitizáló munkák születnek. A hivatalos szakma reakciója gyenge, de a folyamat elindult. És van őszinte közösségi érdeklődés. Napjainkig kellett várni, de végre megszületőben vannak azok a tanulmányok, amelyek a román kultúra és az Europa noastră viszonyát történetiségében is feltárják

ismertől és „megszokottól” teljesen eltérő viselkedést mutatnak. A térség huszadik századi sikertörténetét hozó Románia 1990 után erős lejtőre került, miközben a háborúban megbüntetett Magyarország – a jelek szerint – a térség legsikeresebb váltásait tudhatja magáénak. Romániában 1989 decemberében nemcsak a diktatúrának lett vége, hanem egy nemzeti sikertörténetnek is. Helyzetértelmezések születnek, de nem csupán a diktatúra idejét kell átértelmezni, hanem a korábbi történet keretfeltételeit is. Az 1990 utáni romániai zavar és sikertelenség magyarázatára sokszor hívták segítségül az ország helyzetének kivételességét. A kivételesség jegyében történő értelmezések egyik típusa szerint a Romániában bekövetkező események nem a helyzet belső logikáját, hanem idegen erők érdekeit követik. Itt, régiók és kultúrák találkozásánál a hatások mindig erősebbek. A kiválasztottság érdekes kettősége figyelhető meg: fontosság tudat és ellenségképzés. A fontosság ellenséges erők létének oka is, következménye is. A többség-kisebbség reláció vonatkozásában ez azt jelenti, bármi történik, megjelenik a „magyar” értelmezés, a magyar veszély. Románia kivételessége létező; folyamatosan újratelendő peremhelyzete. És valóban, az ország három történelmi régiója egyszerre sohasem tartozott ugyanabba a befolyási övezetbe. A folyamatosan fennálló kiegyensúlyozási kihívás a nyitottság mellett egyfajta szkeptizmust eredményezett (ld. Sorin Alexan-

drescu *Paradoxul român* című, nagyszerű, 1998-ban megjelent könyvét), miáltal a fennmaradás és az identitás kérdései kerültek előtérbe. E prioritásokat a „magyar veszély” adagolásával lehet(ett) hosszú távon szabályozni és fenntartani.

Valami mégis változóban. Kialakultak és növekvő tiszteletnek örvendnek fiatal értelmiségi körökben a román történelem mítoszaival foglalkozó szakmai műhelyek. Demitizáló munkák születnek. A hivatalos szakma reakciója gyenge, de a folyamat elindult. És van őszinte közösségi érdeklődés. Napjainkig kellett várni, de végre megszületőben vannak azok a tanulmányok, amelyek a román kultúra és az Europa noastră viszonyát történetiségében is feltárják. 1989 előtti nemzeturalás számba ment volna azon állítás, hogy a XVIII. századtól kezdődően „a románok többé-kevésbé traumatikus élik meg találkozásukat Európával”, kialakul a kisebbségrendűség rögeszméje, a kollektív megbélyegzettség érzése. Ezzel magyarázható, hogy Romániában sokak számára a nemzeti érzés mindössze a dicső múlt felidézését jelenti. A jelen zavaró, nem része ezen érzésnek – s amint arra Patapievicci is figyelmeztet eszébe – az aktuális polgár szinte elutasítja. Ezáltal a nemzeti érzés sokkal inkább retorikai ügyességet jelent, mint tények ismeretét és érvekbe épített vállalatát. Ma már van román történész, aki kijelenti: „A történelem kifejezés megtevesztő. Értelmezni kell. Még a történészek is ritkán teszik...” Ezt Lucian Boia állítja, majd folytatja: „a történelem szelekció... a fontos, a jellegzetes, a jelentőségteljes kiválasztása”. (lásd Boia: *Jocul cu trecutul*, Humanitas, București, 1998). És innentől minden relativizálódik, hiszen a fontos és jelentőségteljes kiválasztásában megjelen(het)nek az aktuális jelen politikai céljai. Napjainkban már nem lehet hinni a *historia est magistrat vitae* tétel igazságában, századunk történelmi megmutatták, hogy az emlékezet ura a jelen feletti hatalom döntő eszközével rendelkezik. A történelem személyes és kollektív sorsokat szabott meg, időben és térben meghatározta a politika alanyainak helyét és működését. Európa mai betegségei pusztá – történelmi – retorikával nem kezelhetők, semmilyen „cél” nem mentesítheti a lelkiismeret meghallgatásától.

Közép-Kelet-Európát megcélzó kezelési elképzelés a Schengen által nyomtatékosított kisebbségi kérdésre nincs, bár a mai nemzeti önépítkezési folyamatok meghirdetett céljai között első éppen a valamennyi nemzetet politikailag is befogadó közös Európa! Marad a kérdés: a térségből indítandó kezdeményezés hiányában a térség országai közötti integrációs rivalizáció az oka, avagy az egyes nemzetek – ma még? – elégtelen képessége arra, hogy saját történelmüket önnön érdekükben megtisztítsák mindattól, amit politikai céllal szűttek a szomszédellenes, tudományosnak hirdetett mesébe?

Románia image-e (1)

Románia image-e rendkívül dinamikusán változott ebben az évszázadban, s nem ritkán szélsőséges vélemény alakult ki az országról. Ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy a külföldi képe nagyon ritkán tükrözte az itthoni valóságot. Akárcsak más kelet-európai nemzetek, amelyekre nagy hatással volt a bizánci kultúra, a románok is elsősorban azt tartják fontosnak, hogy mit hisznek mások róluk, ezért igyekeznek eltitkolni minden negatívumot, s kevésbé törődnek azzal, hogy a külföldiek megítésvetése végső soron önámítás, s előbb-utóbb bumeráng-hatása lesz.

A román nemzet mentalitása az oka tehát annak, hogy a mindenkiértelmezés megpróbálta a mesterséges eszközökkel befolyásolni az ország képének alakulását. A román polgárok nem csak azt várják el tehát a politikusoktól, a sajtótól és a civil szervezetektől, hogy a sikerekről számoljanak be külföldön, hanem azt is, hogy elhallgassák a negatív híreket. Azok a politikusok pedig, akik a valóságra is rálicitálnak, nem megvetésnek, hanem tiszteletnek örvendenek.

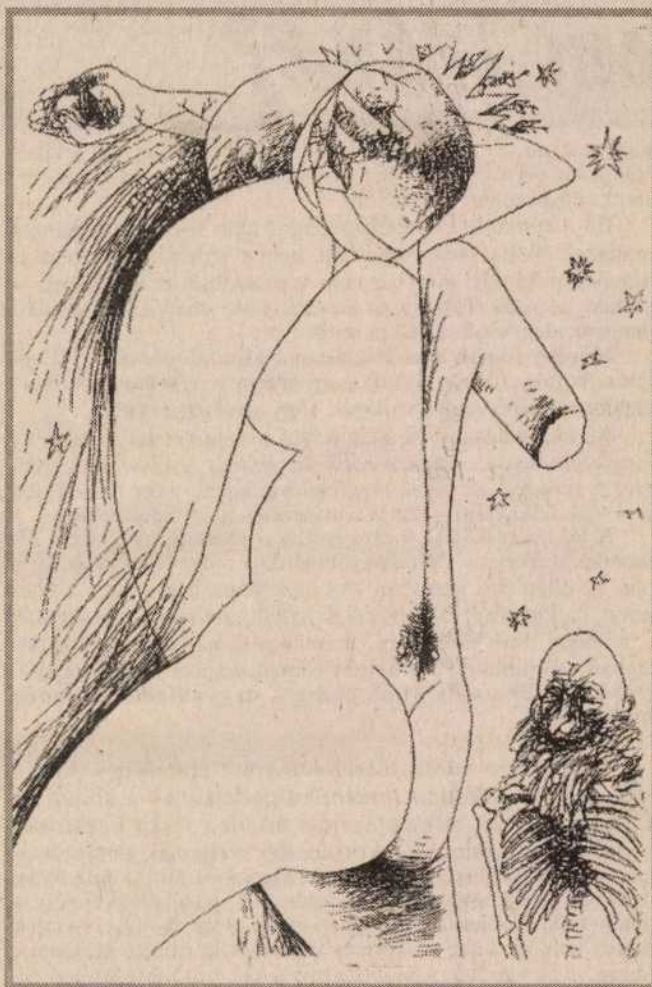
Mivel az ország képe mesterségesen alakult, a nemzetközi közösség természetes módon mindig mást hitt Romániáról, mint ami a valóság. Így Románia mindig óriási meglepetésekkel szolgált, s ezért megítélése is egyik végtől a másikba esett át.

Végletes vélekedések

A Központi Hatalmakkal szerződést kötő Románia egy darabig nem vett részt az első világháborúban, majd váratlanul az ellenkező oldalon lépett be. Ugyancsak meglepetést okozott a második világháborúban, hiszen az egyetlen ország volt, amelyik nemcsak különbékét kötött, hanem egységesen és szervezeten az ellenkező oldalra állt. Míg ezen akcióknak józan katonai és politikai okai is voltak, a zsidósággal szembeni magatartás már egyértelműen az ország image-ének volt alárendelve. A nemzetközi közösségben elismerést váltott ki, hogy a román kormány ellenállt Németország nyomásának és nem szolgáltatta ki a zsidókat. Ezt a tényleges népszerűsítést azóta a mindenkori román vezetés, melynek dolgát jelentősen megkönnyítette az, hogy a román közvélemény még a mai napig sem akarja elfogadni, hogy a világháború alatt Romániában igenis végeztek ki intézményes keretek között zsidókat, és az áldozatok száma valahol kétszáz- és háromszáz-ezer közé tehető. Ehelyett továbbra is nagyon népszerű magyarellenes érv az, hogy míg a „horhysták” kiadták a zsidó eredetű polgárokat, addig a románok ismét redkivüli toleranciáról tettek tanúbizonyságot.

A kommunizmus első húsz évében – a kelet-európai gyakorlatnak megfelelően – Románia is igyekezett meggyőzni a nemzetközi közösséget arról, hogy polgárai szabad akarattal választották a népi demokráciát és a Szovjetunió iránti szoros barátságot. A kommunista párt igyekezete azonban hibáival bírt, a szabad világban a valósághoz közel álló kép alakult ki az országról. Ezt a képet változtatta meg szinte egyik napról a másikra N. Ceaușescu, Közép-Kelet-Európa legkeményebb diktátora. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején látható enyhülés következett be a belpolitikában, a hatóságok jóval elnézőbbek voltak az életben maradt értelmiségiekkel szemben, akiknek nagy része el is hitte, hogy jószándékú a pártállam vezetése. Ezek pedig teljesen jóhiszeműen szolgálták Ceaușescu külföldi image-ének pozitív alakulását. A külpolitikában már 1968-ban, azaz Ceaușescu mandátuma elején rendkívül jó lehetőség nyílt Románia képének átfestésére. Az a tény, hogy visszautasította az orosz felkérést, és nem vett részt a Varsói Szerződés többi tagállamával együtt Csehszlovákia lerohanásában, Romániára irányította a nemzetközi közösség figyelmét, s a szabad világban mind nagyobb elismeréssel beszéltek a Moszkvától láthatóan eltávolodott kommunista vezetőkről, aki szívesen látott vendég lett a nyugati fővárosokban. Ezzel párhuzamosan a román diplomaták, üzletemberek és szakemberek előtt olyan kapuk nyíltak meg, amelyek zárva voltak a szocialista tömb számára. A román diplomácia mind aktívabban vált és közvetítő szerepet próbált játszani Izrael és az arab államok, illetve a fejlett országok és a harmadik világ között. Románia kölcsönöket vehetett fel, és az Egyesült Államoktól megkapta a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt is. Mindezen előnyök kizárólag a mesterségesen kialakított image következményei voltak, s eközben a külföldnek szóló propaganda mindinkább eltávolodott a romániai valóságtól.

A politikai sikerek mellett Románia nem mondott le a többi szocialista ország image-javító módszereiről, így a „sportdiplomáciáról” sem. Mivel a sport rendkívül módon alá volt rendelve a pártállam külpolitikájának, a pillanatnyi érdekek teljesen átfomázták nemcsak a különböző sportágak támogatási rendszerét, hanem a fiatalok pályaválasztási opcióit is. A legfontosabb követelmény az volt, hogy minél több aranyéremet gyűjtsenek be a román sportolók, így természetesen az egyéni sportágak kerültek előtérbe a Romániában hagyományosan nagy népszerűségnek örvendő sportjátékok helyett. Így teljesen elsorvadt az utánpótlás képzése rögbiben, jégkorongban és a baseballhoz hasonló régi román labdajátékban, az ojnában, ráadásul már a labdarúgók, a kézilabdások és a kosárlabdások sem voltak olyan eredményesek, mint a 60-as években. Annak érdekében, hogy minél kisebb legyen az egy aranyéremre fordított befektetés, az egyéni sportágak közül is csak azok részesültek támogatásban, amelyekben egy sportoló ugyanazon a versenyen több érmet is szerezhethet, illetve amelyekben az utánpótlás képzése nem igényelt nagy költségeket. Ezért az úszás és a tenisz is a kevés kiváltságos sportja maradt, előtérbe került a torna, az atlétika, a kajak-kenu, és a céllövészet. A labdajátékok közül a futball volt a kivétel, hiszen a cirkuszt nem volt tanácsos megvonni a lakosságtól. A pártállam rendkívül sokat költött annak érdekében, hogy a belügyminisztérium (Dinamo) és a honvédség (Steaua) labdarúgó csapatai külföldön is jól szerepeljenek, s az eredmények arányosak voltak a befektetéssel. A BEK- és Szuperkupa-győztes Steaua nemcsak a szocialista társadalom felsőbbrendűségét bizonyította, de etnikai összetétele (román, német, magyar, szerb, cigány játékosok, magyar edző) arra engedett következtetni, hogy etnikai megkü-

lönbötetés sincs a román társadalomban. A szocialista sportpolitika sikerét jelzi, hogy – Ceaușescu és Dracula mellett – Romániáról ma is elsősorban labdarúgók és tornászlanysok nevei jutnak eszébe a nyugati polgároknak.

Az ország image-ének pozitív alakulásában fordulópontot jelentett az 1978-as év, amikor a román hírszerzés főnöke, Pacepa tábornok Amerikába menekült. A többek között hazája image-ének kialakításáért felelős főtitost olyan hirtelen rántotta le a leplet a kommunista diktátorról, hogy annak nem volt lehetősége semmilyen megelőző akciót folytatni. A nyugati titkosszolgálatok után a nemzetközi közvélemény is rövidesen megtudta, hogy a függetlenkedésért oly nagyra becsült vezető Moszkva politikai, katonai és gazdasági érdekeit képviselte megszakítás nélkül, a nemzetközi terrorizmus egyik bázisává alakította országát, s ideológiai szempontból még a Szovjet-unióval is keményebb vonalat képviselt.

Fordulópont

Ezek után a nyolcvanas években gyorsan és folyamatosan romlott Románia képe. A rossz árullatás (különösen az élelmiszerek hiánya) és a szőlőszabadság drasztikus korlátozása, a nemzetiségi jogok és a más kisebbségi jogok megsértése, valamint a Ceaușescu nagyzási hóbortyjából fakadó irracionális programok (a Duna-esatorna és a Nép Házának építése, a falurombolás) oda vezetett, hogy bizonyos tekintetben még a valóságnál is sötétebb kép alakult ki külföldön Romániáról. Most már az sem segített, hogy ismét megtört a szocialista országok egységét azzal, hogy a szovjet utasítás ellenére nem vett részt az 1984-es Los Angeles-i olimpia bojkottjában. A disszidens magatartásnak már csak befelé volt üzenete, a nemzetközi közvéleményt már nem lehetett elkápráztatni.

A nagy esélyt az 1989-es forradalom jelentette, mely során a nemzetközi tévétársaságoknak köszönhetően az egész világ megtudhatta, hogy a román nép leszámolt a kommunizmussal és a reformok terén nemcsak utolérte, hanem el is hagyta volt szövetségeseit. Egyik napról a másikra megszűnt a kommunista párt, felszámolódtak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, és gomba módra szaporodtak a politikai pártok és a civil szervezetek. Az országot vezető Nemzeti Megmentési Front kezdeti vezetőségének összetétele pedig – úgy nézett ki – garantálja az alapvető emberi és nemzetiségi jogok betartását. Románia tehát új lappal indult, és azzal az előnnyel, hogy sokkal többet foglalkozott vele a nemzetközi média, mint a reformot lassabban, de szervezettebben végrehajtó kelet-európai államokkal. A Petre Roman miniszterelnök vezette ideiglenes kormány ki is használta az ország rendkívül pozitív image-ét, és deklaratív szinten nagyon nagy lépéseket tett Nyugat felé. A reform azonban nagyon lassan haladt a gyakorlatban, mert röviddel a rendszerváltás után, nyilván más formában, újra összefogott az a politikai elit, amely az országot 1989-ig vezette.

Iliescu ideiglenes államfő és a köré csoportosuló volt kommunisták nem értették az idők szavát, és nem tudtak megfelelni a nemzetközi közösség által a románokkal szemben támasztott követelményeknek. A totalitarista rendszerben felnevelt politikusoknak idegen volt a demokrácia és a piacgazdaság, és nem is bíztak a legújabb toleránsnak azok iránt, akik hajlandóak voltak ezen a járhatlan úton elindulni. A régi gondolkodásmódhoz való görcsös ragaszkodás oda vezetett, hogy 1990 februárja és júniusa között Románia képe gyökeresen megváltozott, és a nemzetközi közösség minden téren elvesztette az ország iránti bizalmát. A bukaresti munkások és zsilvölgyi bányászok bevetése az újjáalakult történelmi pártok ellen (február), a román földművesek ráuszítása a marosvásárhelyi magyar polgárokra (március), a demokratikus gondolkodású értelmiségiek kiszorítása a Nemzeti

Megmentési Frontból (január-április), Iliescu és az NMF fölényes választási győzelme (május), valamint a bányászok véres beavatkozása a neokommunisták ellen tüntető bukaresti diákok ellen (június) egy politikai, társadalmi és etnikai konfliktusokkal terhelt ország képét alakították ki. Ezzel párhuzamosan a Romániára felfigyelő gazdasági és pénzügyi körök a bürokrácia és a korrupció olyan sajátos keverékével találkozott, amely elrettentette a külföldi befektetők nagy részét.

A politikai elit talán legnagyobb hibája az volt, hogy nem vette figyelembe azt, hogy egy ötven évig módszeresen féltéjékoztatott lakossággal van dolga, amely nem értheti meg egyik napról a másikra sem a demokrácia, sem a piacgazdaság szabályait. Így a második Roman-kormány által elkezdett gyors gazdasági reform felkészületlenül érte a lakosság nagy részét, és társadalmi konfliktusokba torkolt, amelyek meghátrálásra kényszerítették a kormányt. A miniszterelnök reformjai még a pártján belül mind több teret nyert a kommunista táborban is túl gyorsnak tūntek, s ezek végül a bányászok segítségével megdöntötték saját kormányukat (1991 szeptember).

Ez utóbbi akció végleg meggyőzte a nemzetközi közösséget arról, hogy Románia nem nőtte ki még a demokrácia gyerekbetegségeit, és még távol áll a nyugat-európai típusú jogállamtól.

Eközben Románia image-ére olyanok is jelentős csapást mértek, akik tulajdonképpen az ország javát akarták. A parlament akkor legnagyobb ellenzéki pártja, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, valamint a többi demokratikus román párt sorozatosan hívta fel a nemzetközi közvélemény figyelmét a hatalom megsértéseire. Ezzel párhuzamosan a hangsúlyosan jobboldali román emigráció a kommunista visszarendezés miatt, a nemzetközi zsidó és magyar lobby pedig az antiszemita és a nacionalista megnyilvánulások miatt fordult Románia ellen.

A forradalom után a nemzetközi segítségnyújtó szervezetek, valamint kisebb-nagyobb nyugati civil szervezetek óriási mennyiségű élelmiszert, ruhát, gyógyszert és orvosi berendezést szállítottak az országba. A stratégiai tartalékok, illetve a forradalmárok számára gyűjtött javak kifogyása után a segítségnyújtó új üzenettel kellett adakozásra bírják honfitársaikat. A téma gyakorlatilag az után hevert. Ceaușescu irracionális demográfiai politikája eredményeképp Romániában az európai átlagnál jóval magasabb volt az állami gondozásban lévő gyerekek aránya, a szinte nem létező szociális politika miatt az árvaházak rendkívül megrázó képet mutattak. Ugyanakkor a romániai kommunizmus gazdasági csődje miatt a kórházak felszereltsége jobb esetekben a hetvenes évek szintjén állt. A romániai egészségügyi ellátás és az árvák sorsát pedig úgy kellett bemutatniuk a Kelet-Európában érdekelt segítségnyújtó szervezeteknek, hogy esélyt vegyék fel a versenyt a harmadik világ számára folyó gyűjtésekkel, s ezt sikeresen meg is tették.

Elszigetelődés

1992-re Románia nagymértékben elszigetelődött. Sem az európai intézmények, sem az üzletemberek nem mutattak túlzott érdeklődést a neokommunisták által totalitarista módon vezetett, gazdaságilag és társadalmilag fejletlen ország iránt. Már mindenki azt gondolta, hogy hazánk mélypontra jutott, ahonnan már csak felfele vezet az út. Biztatóak voltak a februári helyhatósági választások eredményei is, de mindezek ellenére az új parlament összetétele, a fasisztoid Nagy-Románia Párt, a magyarellenes Nemzeti Egységfront és a kommunista Szocialista Munkáspárt parlamentbe való bekerülésének nagyon negatív nemzetközi visszhangja volt. Tovább rontotta az ország helyzetét és image-ét az, hogy Iliescu államelnök pártja pont az előbbi szélsőséges pártok támogatásával alakított kisebbeségi kormányt, majd 1994-ben koalícióra is lépett velük.

A román-magyar alapszerződés megkötése sem tudta a szomszédokkal baráti viszonyban lévő ország képét mutatni, hiszen az ukrán-román alapszerződést nem sikerült megkötöni, és nemcsak a román kormány pártok, hanem az egész politikai elit nosztalgiaival és irredenta felhangokkal beszélt az Ukrajnához és Moldova Köztársasághoz tartozó „ősi román földekről”.

Az ország képe folyamatosan romlott 1996 őszéig, olyanira, hogy még a valóságtól is eltávolodott. Nagyon kevesen figyeltek arra, hogy a lassú átalakulás, az emberi jogok megsértése és a gyenge teljesítményű gazdaság ellenére Románia egyértelműen Nyugat felé indult el. Noha nem teljesítette az integráció feltételeit, kérte a felvételét az Európai Unióba és a NATO-ba. Noha az egyetlen kelet-európai állam volt, amely alapszerződést írt alá a Szovjetunióval (1991), a kommunista puccsot mégis elítélte. Noha fontos gazdasági partnereiről kellett lemondjon, betartotta a Jugoszlávia és az Irak elleni embargót.

Az ország megítélését még az sem javította, hogy 1993-ban felvették az Európa Tanácsba, hiszen mai napig sem teljesítette az ET minden ajánlását, és emiatt az európai fórum 1997-ig monitorizálta.

A diplomáciai és gazdasági elszigetelődés okozta károkat a hatalmon levők pótcselekvésekkel próbálták enyhíteni, s így előtérbe került az ún. „parlamentári diplomácia” is. A különböző szakbizottságok meghívták más parlamentek megfelelő bizottságait, s viszonzásképpen az ellenzékiekkel együtt olyan országokba is utazhattak a hatalom képviselői, ahol nem nézték jó szemmel a román kormányt, s a koalíciót alkotó pártokat.

Ugyancsak pótcselekvésnek bizonyult az a módszer, hogy Románia elsőként írja alá a nemzetközi dokumentumokat. Ez történt például a Partnerség a békéért alapokmánya, illetve a Kisebbségvédelmi Keretegyezmény esetében is, de közismert volt, hogy a gyakorlati kivitelezésben már nem tud, nem is igyekszik első lenni.

Iliescu államelnöksége idején a hadsereg volt az egyedüli intézmény, mely – ha nagyon kis mértékben is – javította az ország külföldi megítélését. Az ENSZ békefenntartó egységek keretében a román alakulatok jelen voltak Angolában, Szomáliában, Bosznia-Hercegovinában, és az Irak elleni háborúban is részt vettek. Ugyancsak jó nemzetközi visszhangra lett a Nyitott égbolt nevű román-magyar katonai együttműködés is.

Eközben Romániában létrejöttek a demokratikus intézmények, s noha a kormány igyekezett belevatkozni tevékenységükbe, ezek mégis hozzájárultak a politikai változárdalkodás feltételeinek kialakításához.

Mentegethető-e az érdeklődés

a történelem iránt?

Nem a történelemtanárok vagy a történészek – intézményektől fizetést húzó kutatók – érdeklődéséről van szó. Az beleegyezőleg tudomásul vehető, miután pénzt kapnak érte. Sokak szemében az új, problematikusnak, hogy nemcsak kamaszok, hanem érett, sőt agg szavak is történelemkönyveket vásárolnak, értékeket szerveznek, különböző időszaki kiadványoknak hozzászólásokat küldenek be, néha még társaságokat is alapítanak, s ezt a nemcsak hogy nem jövedelmező, hanem ráfizetéses tevékenységet egyaránt úzik orvosok és benzinkút-bérlők, vasúti főtisztviselők és bányában dolgozó robbantó mesterek, valamint újságírók, szobrászok és műtősnővérek. Sőt, még énektanárnők is.

Realista életszemléletű közgazdászok, vegyészek, sőt humán szakos egyetemi tanárok mindezt *nem kívánatos jelenségnek tartják*; nem beszélve politológusokról, szociológusokról és közéleti szereplőkről. „Veszélyes dilettantizmusnak” minősítik, amely „zavarokat okozhat a nemzettudatban” vagy a társadalmi együttműködésben, s gyökerét leggyakrabban populista nézeteket vagy „szektás korlátolt-ságot”, filozófiai félműveltséget, a legjobb esetben különc-ködési hajlamot jelölnek meg. Különösen azóta, hogy a „cében kívüli fogantatású” történelmi érdeklődéshullám nemcsak a nemzeti történelem ismert nagy eseményeire, hanem az őstörténetre s ezen belül a nyelvet őstörténetre is kiterjed.

Nem vitatható, hogy e fenti kifogások, amelyek minden effajta érdeklődést kétségértékűnek, mi több *gyanús* tartanak, részben igazak. Amennyi mindjárt hozzá: kis részben. A jelenség egészének méreteihez képest nagyon is kis részben. A jelenség megértőbb bírálói viszont magát a történelemszakmát okolják. A történelem-tanulmányok és ismeretterjesztő művek, mondják ők, oly elnagyolt, hiányos, felszínes képet kínálnak a történelemről, hogy minden gondolkodni hajlamos vagy kritikai szellemhez szoktatott olvasó előbb-utóbb fennakad rajtuk, és megpróbálja a kép hiányos felületeit a maga erejéből kiegészíteni. *Gondolkozz és kísérletezz!* – tanítják a természet-tudományok mesterei: de – „nehogy gondolkodni merj, még kevésbé kísérletezni”, jajdulnak fel történészek, nyelvészek, politológusok és szociológusok, mert az – *veszélyes!* Veszélyesebb, mint az áramütés, vagy a kiloccsant füstölő kénsav. Bíz ez a szakemberekre!

A tanítvány vagy a széles olvasóközönség tagja azonban hamar kételkedni kezd a szakemberekben. Egyrészt tapasztalja, hogy az nem ugyanazokat a tudományos magazinokat járta, mint ő, ha egyáltalán járat ilyeneket, és nem tájékozott „a legújabb eredményekről”, másrészt homlokegyenest ellenkezőleg nem ismeri a szakma alapvető szent könyveit, legfennebb másod-harmadkézből. Kínos helyzetek állanak elő, a tanár számára, amikor netán kiderül, hogy a tanítvány nemcsak Newton törvényeit ismeri, hanem Newton eredeti műveit is.

Ez a korrekciós szándékú, ez az „én ugyan nem vagyok szakember, de azért is megmutatom nekik” – beállítottság működő történelemszakmák, vagy csak „érdeklődőknek” legalább olyan széles rétegére terjed ki, mint az előbbieknél a félművelt felülvizsgálás. De mindez együttvéve is csak a kisebbség, s ezt talán a vitatkozók is elismerik: igen, természetesen, ott vannak még a „romantikus lelkek” ezek vannak a legtöbben! Különböző nem is csoda, teszik hozzá, mert régebb csak felszínes regények és az operaszínpadok terjesztették a romantika metelyét, manapság pedig a televízió sok zagyva *áltörténelmi* kalandhorror-thriller játékkal.

Nos, még ez a megállapítás is helyes lehetne természetesen, a szükséges korrekciókkal. Mindenekelőtt azzal, hogy az említett szórakoztatási romantika-pótló vállalkozások nem maguk terjesztik a romantikus beállítottságot, hanem megpróbálják – kielégíteni. Nem ők szülik a romantikát, a megoly hamisít sem, hanem az szüli őket. Ez így van, akkor is, ha többnyire – torzszülöttek fakadnak e vágyakozásból.

A huszadik század megannyi szellemi mozgalmának vagy világnézeti irányzatának az volt az eredménye, hogy a *romantika* fogalma, vagy a „romantikus” minősítés főleg negatív értelmet nyert. Előbb csak annyit jelentett, hogy: *antirealista*. Vagyis valóságidegen, vagy valóságellenes; aztán: fantazmagória, lelki zűrzavar, ámokfutás; a szocializmus szellemi táborában pedig azt is, hogy „politikailag retrográd”, reakciós, maradi, sőt: idealista! Annak idején például Bretter György a Vörösmarty-tanulmányában mentegetni kénytelen a költő romantikus „beütéseit” miatt.

Később, a „tisztuló égbolt” jegyében, művelődéstörténetileg másképpen kap negatív színezetet a „romantikus” jelző. Eddigi értelméhez most már az is hozzájárul, hogy modernségellenes, tehát nem is, vagy nemcsak politikailag, hanem annál mélyrehatóbban és megbocsáthatatlanabban maradi. Retrográd. Visszahúzó. Ennek az eszmei fejlődés-sornak a végén aztán eljutott a denúnciació legsúlyosabb fokára: a romantikusságot a sovíniszta, úgynevezett populista elfogultsággal és megszállottsággal azonosították, illetve azonosítják még ma is.

Nem szabad a rosszat szemlélni; ezért nem idézem, csak említem, hogy kifejezetten nacionalista, sőt fasisztoid lelkületre vallónak is minősítették már a történelem iránti „túlságosan erős” érdeklődést a társadalmi lelki nyugalomért aggódoó cikkek és tanulmányok. Hogy milyen a „túlságosan erős” történelmi érdeklődés? Hogy mekkora az az A-vitamin adag, amely már ártalmas? Erről hiába próbálna tájékozódni az ember a mellékelt használati utasításban, vagy érdeklődni orvosánál. Túlságosan erős az érdeklődés már akkor is, ha a szegény olvasó, vagy hallgató – rákérdez. Ha rákérdez bármilyen pompázatos

magyarázatra, és az előadó vagy a történetíró nem tud felelni! Főleg, ha olyasmire kérdez rá, ami érinti a „konszolidáció” (mint világeszmény) hittételeit.

Ha a romantikus beállítottságot nem ideológiai, hanem „realista” elemzésnek vetjük alá, hamar kiderül, hogy nem is világnézeti kérdés; még bár nem is mentalitás dolga, hanem – élettani jelenség. Egy olyan tünetcsoport, amelynek kiindulási alapja az idegfilozófia terén rejlik.

Minden romantikus lelkiállapot kiindulópontja a jellegzetes, fojtogató bizonytalanság érzés, s egy ennek következtében fellépő vágy a változás, vagy a változtatás után.

Az élet alacsonyabb szintjeiből kiindulva: *ha az élőlény környezete ingerkezéssé válik, az élőlény létében veszélyeztetve érzi magát és ennek megfelelően reagál*: vagy megváltoztatni – pl. felkavarni – akarja környezetét, vagy felcserélni.

A lét beszűkülése – elvágyódás – kalandvágy... Ez a romantika szerkezete. Minden romantikus mozgás célja az új, a más, az ellentétes keresése. (Az egzotikum iránti vágy a sztereotip, racionalista, sablonos életvitelből szeretne a „szokatlan”, a „különös” felé kitérni; minthogy a nagyvárosi zaklatottságban élő ember a természet romantikájára vágyik, a szegényes vidékiesség álma pedig a nagyvárosok mondén romantikája.)

A történelem iránti „túlságosan erős” érdeklődés (még a szórakoztatási romantika-pótlékainak a síkján is, kritikátlan elfogadásában minden tarka kacatnak) ugyanazt jelzi, mint a legkritikusabb szellemek történelem-boncolása: a dolgok, ahogy vannak, nincsenek jól; „a dolgoknak valahogy másképpen kellene lenniük”, azaz, másképpen is voltak valaha, mint ahogy tudni véljük, vagy ahogy el akarják hitetni velünk... Az emberiség a jelenét kezdi értéktelenné érezni... és kezd úgy viselkedni, mint minden élőlény, ha ingerkezéssé válik, az élőlény létében veszélyeztetve érzi magát és ennek megfelelően reagál: vagy megváltoztatni – pl. felkavarni – akarja környezetét, vagy felcserélni.

Ennyiben tehát még a lelki rugalmasságnak teljesen híjával való marxista ideológusok is helyesen érezték rá a jelenség okára: a romantikavágy a tágabban vett környezet, az élet, „a lét” *lehetőségeivel* szemben érzett elégedetlenség kitörése. Igen sok személynél a történelem iránt a hivatásszerű, de annál szenvedélyesebb érdeklődés tulajdonképpen „csak” a romantikus kalandvágy (egyik) *intellektuális* változata.

Ilyenformán a romantika valóban – az inkvizícióra tartozna, a történelem iránt való kíváncsisággal együtt. Különösen, hogy minden romantikus érdeklődés egyik kulcsfontosságú eleme a származás. Lehetőleg minél messzebből származni, minél titokzatosabb és lehetetlenebb úton, ez a romantika alapeszménye, Spengler szerint is. Az evolúció sosem volt képes eléggé kalandosnak tűnni, ezért válhatott éppen az ahistorikus szemléletűek hitvallásává. (Lemészni a fáról – és ennyi...)

Mint ahogy nem a romantika megtagadása, hanem „ultraparadoxális” fázisa a híres francia arisztokrata családnak az a meggyőződése, hogy: „Mi olyan régiek vagyunk, hogy egyáltalán nem is származunk... Karaink mindig voltak, de kezdetben nagyon kevesen”. (És ha most kiderül, hogy a csángóknak egyáltalán nincs származástudata, az nemcsak azt jelentheti, hogy ez elveszett, hanem esetleg azt is, hogy „annyira nem származnak sehonnan-máshonnan”, hogy ezen nincs is mit számon tartani?)

De a „dicsőségesebb ősök kellenének nekik” fészkelődése – ahogy a magyar katedra-történetírás valahányszor kitör egy-egy újabb őstörténeti koncepció felbukkanásán – az „ábrándos” történet-reviziók mellett ugyanolyan romantikus szenvedéllyel van jelen a mítoszromboló, deheroizáló, mazochista történelem-szemlélet is, a kijózanodás szenvedélye Magyar vonatkozásban olykor-olykor Illyés Gyula is volt vezérkürtösük, és bizonyos

vonatkozásban éppen olyan magyar történelemképet alakított ki, mint a legkonzekvenszében ellenséges szomszéd történetírás, miszerint a magyarság képtelen saját magát adni, vagy mert csak idegenekből áll, és csak idegen érdekeket szolgál, vagy idegeneknek szolgál zsákmánnyal; és sajátosság, hogy e két végtelenes ellentétes felfogás egyaránt képes bizonyítani a maga igazát! Amíg az egyik ugyanabban a történelmi szakaszban példátlan lelki nagyságot, civilizációs zsenialitást, történelmi bölcsességet mutat ki, a másik a kisszerűség, korlátoltság, erkölcsi és szellemi tehetetlenség, és nevéstésesen csúnya véletlenek tombolásának látja ugyanazt az eseményt, vagy folyamatot. (Pld. a XVI–XVIII. századi magyar-erdélyi-függetlenség mozgalmak.)

Ezeknek az ellentmondásos látószögeknek azonban nem lehangoló, a történelmi érdeklődésnek kedvét szegő hatása van, hanem ellenkezőleg, annál jobban tüzei a romantikust: mindenáron adatokat keresni a maga igazsága alátámasztására. És valóban, mindig talál adatokat és bizonyítékokat mind a két tábor, illetve, valahány, amennyi létezik.

Végül pedig nemcsak a félműveltség, nemcsak a katedra következtelenségei és nemcsak a mítoszkereső vagy a mítoszromboló romantikus hevület és nemcsak az egzisztenciális kivettség és Weltangst szaporítja a történelmet faggatók számát, nemcsak a fenyegetettségélmény és a létkockázat, hanem a történetírás általános válsága; nemcsak a katedra szintjén, hanem „legfelül” is.

Korunkban minden történetírás és felfogás, amely vagy nemzeti történet volt, vagy egyetemes azaz „világtörténet”, szembekerült egymással. Nemcsak a különböző etnikai, vagy „birodalmi” elfogultságok nézetkülönbségei miatt, hanem maguk a történetírás uralkodó eszmék veszítették el tartalmukat. A XIX. század „uralkodó eszméi” közül a *testvériség* hamar átalakult a *nemzetiség* eszméjévé, amely lassanként a fajok közötti harc fogalmába, majd a rasszizmusba torkolt; az *egyenlőség* eszméje, a demokrácia végül századunkban az *osztályharc* szélsőségeiben teljesedett ki; ami pedig a *szabadságot* illeti, erről már százötven éve így írt Eötvös József: „népek a műveltség aránylag alacsony fokán is képesek a szabadságra, de legmagasabb fokán nem képesek az uralom gyakorlására nagyobb államokban s így mindig egyesekre kénytelenek bízni jogukat –, előrelátható, miként ha az irány, melyben eddig haladtunk, ugyanaz marad – korunk minden politikai törekvésének szükséges eredménye egyesek korlátlan uralkodása (a caesarismus) leszen.”

Hogy valóban az leendett, azt rövidesen az elenyésző huszadik század egész történelme bizonyítja, de az új század ajtajában is ott toporog még ugyanez a balsejtellem: „a hatalmi struktúrák, a társadalmi szerkezet és a civilizáció fejlődése párhuzamosan halad az emberi létezés fizikai és kulturális feltételeinek növekvő fenyegetettségével”, az emberi szabadság- lehetőségek realizálása a létkockázat mértékének növekedésével jár együtt, írja Kulir Ferenc *Kölcsény és a liberalizmus* c. tanulmányában, majd így folytatja: „Azok a világfolyamatok, amelyeket a „szekularizáció”, az „individualizáció”, a „modernizáció” és a „globalizáció” fogalmai jelölnek... ezek az „izációk” – napjainkra kifejezett formájukban – vajon nem saját természetük törvényei szerint juttatják el az emberiséget a korlátlan szabadság és a halálos fenyegetettség egyidejű élmény- és létállapotába? ... Végül saját gondolatmenetével szemben ő maga óvatosságra int: „Persze óvakodni fogunk attól, hogy ezt a 20. század végi létállapotot s az azt tükröző egzisztencialista közérzetet visszavetítsük a 19. századi” stb. közé...”

A szakíró ettől óvakodhat, de a nem szakos érdeklődő ezt a visszavetítést és minden más lehetséges vissza- és előrevetítést elvegy, és éppen ezért, egyre nyomásztóbb kételyt érez minden iránt, ami *esztörténettel* és az ehhez fűződő kötelező érzületekkel összefüggésbe hozható. Ismertem kortársaim közül költőt, aki legmélyebb meggyőződéssel vallotta – titokban –, hogy nem Kossuth, hanem Matternich humanizmusa magasabb rendű. Egyáltalán, az eszmék és a velük együttjáró szövegek túladagolása miatt a mai, *cében kívüli* történelmi érdeklődés nem történetfilozófiai, nem is politológiai tartalmú, hanem mindenáron ki szeretne tekinteni az eszmei determináltságok karámaiból s ezért végső fokon – ismét csak a romantikához jut el!

A történelemben mindig van valami kétszer kettőn felüli remény – vallja Németh Lászlóval: vagy vallandó, ha ismerem.

Éppen ezért a kelteténél fogékonyabb a „különös” mozzanatok iránt, az olyan történelmi epizódok iránt, amelyeket az eddigi motiváció-rendszerekkel nem lehet meghatározni; és a nagy események magyarázatát legszívesebben egészen kis részletekben keresi. Legnagyobb hatással a kuriózumok és a határterületek témái vannak rá, a véletlenek irracionálisát szeretné „valójában mély oksági összefüggések” hátterén értelmezni. Nagy revelációkat hatnak rá az olyan adatok, hogy például a II. világháború két legnagyobb ellenfele, Roosevelt és Hitler ugyanazon év ugyanazon hónapjában került hatalomra és ugyanazon év ugyanazon hónapjában halt meg. (Lásd John Lukácsnál). Ilyenformán tudatában állandó keveredés van a szaktudomány adatai és a „független” megállapítások között, jöjjenek azok akár költői esszékből, akár „misztikus” intuícióból. Magyar vonatkozásban például ma éppen ezért a legnagyobb hatású történetfilozófus, egyben őstörténész és kultúrانتropológus stb. Várkonyi Nándor – mivel az ő feltételezései (a múlt elpusztult magaskultúráiról) a történetírás sémáin kívülre mutatnak.

Szerintem nemcsak hogy nem szorul mentegetésre a „laikusok” történelemfaló éhsége, érdeklődésük fegyelmezetlensége (az „extra-diszciplinaritás”) és mégha érintkeznek is nem egy ponton a félműveltek lelkesedésével, még bár dorgálást sem érdemel. Sőt, meg vagyok győződve, hogy ez a cében kívüli érdeklődéshullám hatni fog a szakmabeliekre – már csak a szélesebb körű népszerűség keresése miatt is –, és rövidesen új utakat szab ki a hivatásos történetírásnak. Elvégre, ahogy a humoristák emlegetik, az autót is gyalogosok találták fel.

* A „cében kívüli fogantatású” kifejezés az ötvenes évek derekán sok művész elterjedt szavajárása volt a világnézeti irányítás vagy az intézményesített dilettantizmus diszkrét jelölésére.

Megjelent

Lőrincz György
ÁLDOZATOK
 Kisregény
 Kiadta az *Udvarhelyszék*

Molnár Vilmos
AZ ÉRTELMELEN CSODA
 Novellák, karcolatok
 Pro-Print Könyvkiadó
 Csíkszereda, 1999

Kinizsi István
A „SANTA HUSZÁR” NAPLÓJA
 Történelmi emlékek az 1848-49-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből
 Veress Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sebestyén Mihály
 Impress Kiadó
 Marosvásárhely, 1999

Mire jó a költő ínséges időkben?

Wozu Dichter? – kérdezi Heidegger is Hölderlinnel egyik tanulmánya címében, és a szent közvetlenség kifejezőiről: a költőről, a művésztől, a művészet eredetéről, rendeltetéséről szóló elmélkedéseit egy *Holzwege* című kötetbe foglalja. E szó, amely erdőrengetegbe vezető – gyakran favágók, szénégetők taposta, félbeszakadó – ösvényre utal átvitt értelemben pedig „zsákutcát” jelent, azt sugallja, hogy az előbbi kérdésre adható válaszok aporiák.

Nem így vélekednek azonban poszt-metafizikai korunk szociológusai, s különösen nem a franciák, akik gyökeresen eltérően közelítik meg a jelenséget. Mindannyiunk előtt ismeretes, hogy a Romániában uralkodó „doxák” (magától értetődőnek tekintett társadalmi gyakorlat, hiedelmek) bontogatásához leginkább a francia társadalom-elemzők járulnak hozzá munkáik szép számban megjelenő fordításai révén, sőt a bukaresti Francia Intézetben tartott sűrű előadásaikkal is.

Legutóbb Alain Touraine, neves szociológus volta meg azt a tágabb kört, amelybe a művészetek és egyáltalán a kultúra problematikája ágyazható. A liberális korszakból kilépni szándékozó világ küldöttként a liberalizmus „kapuja” előtt toporgó román társadalomnak azt az üzenetet hozta, hogy az etatikus gazdaságszervezési mód, a dirigizmus lehanyaglása és a romjait eltakarító liberalizmus után a kultúra és a kommunikáció korszaka következik. Alain Touraine *A liberalizmuson túl* című előadásában igyekezett eloszlatni azt a hiedelmet, hogy a piacok (és tegegyem hozzá: ezért sem igazán művészet- és kultúrabarát) neoliberalizmus valamiféle egyetemes felszabadulás üzenetét hordozná. S minthogy az is gyakran elhangzik, hogy „baloldali” francia szerzőket tulajdonképpen azért fordítanak, mert ezzel a „szocialista társadalom” mellett tesznek hitet a romániai kiadók, hadd térjek ki pár szóban Alain Touraine pontosításaira. Nem létezik „szocialista társadalom” vagy „kapitalista társadalom” – ezek tulajdonképpen gazdaságszervezési módok. A társadalmi világok élete más kérdés, hiába helyettesítették az állampolgár megnevezést a „fogyasztó”-val. Jelenleg, Alain Touraine szerint, a hangsúly a piaci fetiszmustól, a politikumtól a szociális szféra felé tolódik el. A szociális, kulturális tényező primátusa evidens egy olyan korban, amelyben a folyamatokat már nem lehet egyszerű determinizmusok láncolataként elgondolni; az előre nem láthatóság, az aleatorikus jelleg fejlett elemző, modellalkotó képességet, rugalmasságot, autonómiát, képzelőerőt, inventivitást tesz szükségessé. Mindez pedig elsősorban a kultúra világának velejárója. (Az untig ismételt és az előadásban is szóba kerülő multikulturalizmus és pluralizmus nyereségeire itt nem térek ki. Nem tartozik szorosan ide, de megemlítem, hogy Alain Touraine hangsúlyozta: a nemzet mind kulturálisabbá válik; a negyven évvel ezelőtti hagyományos demokrácia a többség törvényét jelentette, a mai, modern demokrácia viszont a kisebbségek tiszteletét.)

A művészet, tudjuk, a semmiből is új világot teremt. Ezt talán Beckett alkotói munkássága jelképezi leginkább. Akik ismerik *A játszma vége* című darabját, könnyen átláthatják, hogy az e cikk élen jelzett metafizikai (sőt a nálunk uralkodó totális) ínség pontos megjelenítése. Beckett torzókból, hulladékokból, mondattöredékekből, eseménytelenségéből, pusztá jelenlétből, sivárságból is művészetet teremtett.

Az (egyfajta?) művészi játszma végéről Beckett több mint negyven évvel ezelőtt kezdett beszélni. Jelenleg a történeti hagyomány állandó kreatív reaktualizációja is zajlik, s hogy mi lesz a tét ezentúl, csak találgathatjuk. A művészeti erőter, Pierre Bourdieu szavával: *mező* hatóerejét századunkban, kezdve a dadaistáktól egészen napjainkig, számtalanszor és kimerítően próbára tették. nemrég még úgy is, hogy tudományos munka részleteit alkalmazták színpadra, gondolok itt a *La Misère du monde* [A világ nyomorúsága] című, 1993-as kiadású könyvre, amely Pierre Bourdieu A. Accardóval, Balázs Ga-

biellával és másokkal közösen végzett nagyszabású szociológiai anketjét tartalmazza. A francia társadalom melleszt köreinek átvilágítását célzó műszínpadra vitt részleteiből hat különböző, sikeres előadás született, miután a körülbelül 1000 oldalas könyv több mint 100 ezer példányban kelt el. A legtöbbet Didier Bezace Théâtre de l' Aquarium-beli rendezését és Alain Timar avignoni előadását dicsérték. Ennyit a mező hatóerejéről, teherbíró képességéről. Ami pedig mai állapotát illeti, az állítólag túl halk kritika a publicisztikus megoldások befolyását, a posztmodern *anything goes* ledérségét, a rigurózus elemzések hiányát, a szerzői, értelmiségi magatartásban a lemondást, a meghátrálást (*démision des intellectuels*) kárhóztatja.

Pierre Bourdieu két 1998-as munkájában is (*Contre-feux* [Ellentűz], *Les règles de l'art* [A művészet szabályai]) – második, javított kiadás) hangsúlyozza az autentikus értelmiségi jellemzőit: a mindenféle hatalomhoz viszonyított szabadságát, a közhegyekkel szembeni kritikusságát, a leegyszerűsítő alternatívákat elutasító szemléletét. Teszi ezt a művészetéről, irodalomról szóló könyvében azért is, mert szerinte az első igazi európai értelmiségi egy francia író, Emile Zola volt, aki alkotói tekintélyét latba vetve, nem politikai eszközökkel avatkozott be egy politikai ügybe (a Dreyfus-pörbe). Abban az időben, tulajdonképpen a múlt század második felében már kialakult az irodalmi és művészeti mező autonómiája, a politika maga is professzionisták foglalatosságává vált. Ennek a háttérnek köszönhető, hogy bár nem vált politikussá, Zolának sikerült meghúsnia egy politikai konstrukciót. *J'accuse* című vádirata a kulturális mezőben ható kollektív emancipáció eredménye és beteljesülése volt – mondja Bourdieu –: profetikus szakítást jelentett a fennálló renddel, és kinyilvánította mindenféle államrejon ellenében az igazság és igazságosság értékeinek redukálhatatlanságát, örökök függetlenségét a politikai normákhoz (mint amilyen a hazafiság), a gazdasági élet kényszereihöz, s egyáltalán az időleges hatalmakkhoz viszonyítva.

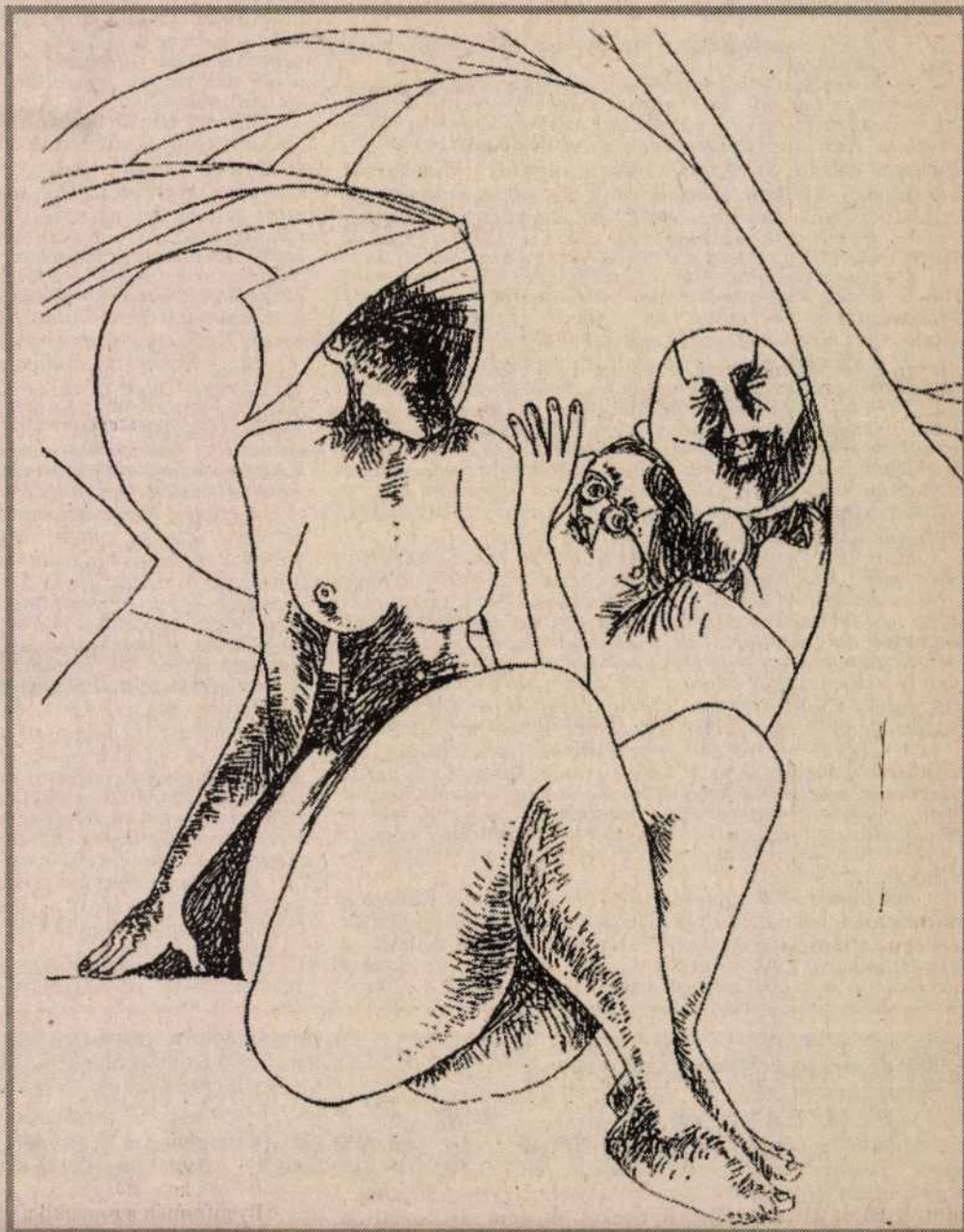
Hogy mennyire tudatos volt Zola a művész autonómiája, függetlensége kérdésében, bizonyítja az a mód is, ahogyan megvédte Manet-t az Akadémiával szemben.

Azért is fűződik annyi remény és elvárás a kulturális mezőhöz, azért is hangsúlyozza ezt Pierre Bourdieu majdnem minden munkájában, mert az paradox módon a hétköznapi társadalmi élet, a gazdaság világának fordítottjaként működik (*un monde à rebours*): a profit, a hasznosság elve, a kifizetődés, a hatékonyság ellenében az anyagi érdekelttség hiányának, az autonómiának, a szabadságnak a birodalma. Az „aki veszít, az nyer” játszmat játszószák, s az alaptörvény: az érdek nélküli érdek.

A kulturális mezőben a küzdelem az elismerés, a szentesítés monopóliumáért folyik. Akárcsak a többi társadalmi mezőben, itt is rituálék zajlanak, hierarchiák alakulnak ki, határok vonódnak meg, a saját társadalmi teritórium identitása épül; az erők, stratégiák összeütközéséből azonban művek, értékek, eszmék születnek. Ezek minőségét a mező logikája határozza meg (nem a valóság leképezése): a társadalmi determinációkon való felülemelkedés, az állandó megújulás, újítás törekvése, a banalizálódástól való óvakodás. A forma is ennek eszköze, hiszen általa derealizálódik és semlegesítődik a valóság, s az ismeretvágy megelőgszik az irodalmi szublimációval.

A művek természetesen nem a semmibe, hanem a mező történetébe vannak lehorgonyozva, s bármely történeti elem aktualizálható vonatkoztatási alapként, akár ellenmodellként is, bonyolult önreflexív építkezések lehetősége. Ezek révén a társadalmi reprezentációk megsokszorozódnak, megvilágosodnak a bejáratott társadalmi kódoktól, magától a hétköznapi közlés rácsától elhomályosított valóságig. Ugyanakkor a forma által el is kenődőznek bizonyos mélystruktúrák.

Flaubert azt mondta: „szeretni kell a

művészetet magáért a művészetért, másként a leghitványabb mesterség is többet ér.”

Nemcsak az irodalmi mező, bármely másik társadalmi erőter is illúziók alapján, és a játszma lépés révén működik. Azoknak a véleményeknek, társadalmi eljárásoknak az együttese, amelyeket mélyebb elemzés nélkül természetesenek, magától értetődőknek, vitán felül állóknak tekintenek az emberek (a már említett szakszóval: doxa) szinten illúziókból szövődik össze. Többek között ez a társadalmi doxa kerül szokatlan megvilágításba a művészetben. De nyilván az irodalomnak és a művészetnek is megvannak a maga doxái. Ilyen például a művek transzcendenciájáról, titokzatosságáról alkotott felfogás. Holott Bourdieu szerint a mező sajátos kódjáról van szó, amely egy nyelv módjára, meghatározott keretek között végtelen számú invenciót tesz lehetővé. Eszlelések, értékelések, kifejezőmódok történeti rendszereként működik. Ezek a mező szerkezetébe, az egyéni mentális struktúrába, a habitusba épültek be, és tulajdonképpen meghatározzák a kulturális művek létrehozatalának, forgalmának lehetőségeit. Tehát maga a kulturális örökség működik transzcendenciaként az egyéni tudathoz, akarathoz viszonyítva. Nincs szó emberfeletti elvről, a mező adott-ságai, szükségletei a döntőek.

Bourdieu vehemensen bírálja a „művészet vallása”-nak lelkiismeretlen Tartuffe-jeit, akik a hatalomhoz simulva feláldozzák, hiábavalóvá teszik két évszázad küzdelmét az irodalmi mikrokozmosz autonómiájáért.

A kultúrateremtő társadalmi mező aprólékos elemzése után, könyve záró fejezetében egy kollektív cselekvési programot javasol az értelmiség számára, tekintettel arra, hogy a legértékesebb történeti vívmányokat, így a kritikai készséget, amely az autonómia terméke és egyúttal garanciája is volt, veszély fenyegeti. Lépten-nyomon hirdetik az értelmiség halálát, vagyis annak a „végső kritikai ellenhatalomnak” az eltűnését, amely képes szembeszegülni a gazdasági, politikai uralommal.

A különböző európai országokban élő értelmiségiek csak akkor kerekedhetnek felül a szemben álló erőknél – amelyek ellenében meg kell nyilatkozniuk, hiszen ez az értelmiségi létmód követelménye –, ha világos képet alkotnak maguknak a minden ellenőrzést lerázni kívánó hatalmak struktúráiról, és azok nemzetenteként eltérő történetéről. Bourdieu szerint ma különös hangsúllyal és sürgősséggel vetődik fel az értelmiség mozgósításának, sőt az Értelmiség Internacionáléjának szükségessége. A legfőbb ok a kulturális mező autonómiájának fenyegetettsége, ami elsősorban a művészet és a pénz világának egymásba hatolásából adódik. A gazdaság birodalma nemcsak szponzoroként, hanem a mezőn belül is érezteti befolyását, mégpedig az értékesítés eszközei, a terjesztés, az értékelés, a szentesítés tekintetében. A nagy kulturális bürokráciákhoz (újságok, rádió, televízió) kapcsolódó „termelők” mindinkább kénytelenek engedni a piac nyomásának, a hirdetőknak. A szimbolikus javak kereskedelmi jellegű előállításuk kezd kiiszorítani az avantgárd alkotásokat.

Ezenkívül az írók, művészek mindinkább kívül rekednek a közvitákon. Részben önként, részben azért, mert az a tendencia, hogy a technokraták mintegy vakációra küldik az állampolgárokat, és Ulrich Beck szerint a „szervezett felelőtlenséget” támogatják.

Az igazi műalkotások és a best-seller típusúak határát egybemosó média befolyása a legveszélyesebb a művészeti mező autonómiájára nézve. A középszerű vagy lecsúszott írók, művészek fogadják el készségesen ezt, vagyis azok, akiket az olaszok szellemesen a „tuttologo” kategóriába sorolnak, vagy akiket Bourdieu Platón szavával doxozófusoknak nevez.

Az autonómia megőrzéséért folytatott küzdelem mellett szükség van arra is, hogy az alkotók ne zárkózzanak el, hanem az autonómiájukkal összefüggő értékeknek hangot adjanak, valóságos nemzetközi kritikai, megfigyelő és javaslatható hatalomként lépjenek fel – vonja le a végső következtetést Bourdieu.

Vigdís Finnbogadóttir

Üzenet a Színház Világnapján

Miért igyekezünk mindenáron megóvni az élő színházat ma, amikor a modern technika jóvoltából otthonról is hozzáférhető bármi?

Avagy: Fönn kell-e tartanunk az élő színházat a televízió, a videó és a CD korában?

Noha kincsestárunk tele csodálatos klasszikus és modern drámákkal, s bár bővebben vagyunk a tehetséges színészeknek és rendezőknek, folyton azt halljuk, hogy válságban van a színház. Két alapvető problémában nyilvánul meg ez a bizonyos válság: az egyik az anyagi források – illetve ezek hiányának – kérdése, a másik pedig az: vajon mi haszna a színháznak, van-e haszna egyáltalán. Amikor ez a két gond együtt merül föl, az emberek elbizonytalanodnak és megkérdőjelezzik a színház szerepét a modern társadalomban.

Ha meg akarunk felelni a fentiekre, két kérdést tehetünk föl. Elsőként: vajon mikor nem volt válságban a színház? Másodszor: ha válságban van, s mindig is válságban volt, vajon miért nem mondtunk le már réges-rég erről a művészeti ágról? Köztudott, hogy a színházat évszázadok óta sújtják anyagi és egyéb jellegű gondok. A legnagyobb drámáiról közül néhányan jól menő színi társulattal dolgoztak, sokan mások viszont egész pályájukat a legminimálisabb anyagi vagy erkölcsi elismerés nélkül küzdötték végig. Ugyancsak problémát jelentett és jelent, hogyan vigyük be az embereket a színházba, s ez bizonyos társulatokat arra ösztönzött, hogy a népszerűséget hajtván azt kínálják, amit a néző szerintük elvár, ahelyett, amit szívük szerint játszanának.

Mármint, ha a színház életben tartása ennyi problémát okoz, miért nem hagyjuk veszni az egészet? Lehetséges, hogy az emberi fajt ősi ösztön sarkallja arra, hogy szerepeket játsszon, és mások szerepjátásában gyönyörködjenek? Bizonyos dolgokat meg kell tapasztalunk, más ismereteket például alapján sajátunk el, s a színház az a csodás művészet, amely a fölmutatott példa révén tanít: miközben másokat figyelünk, amint bizonyos eseményeken keresztülmennek, sajátmagunkról, mint emberi lényekről is többet megtudunk.

A színház millióféleképpen ábrázolja a világot, de egyetlen vonatkozásban mindig ugyanaz marad: áll, nézők székünkön hátradölvé belefeledkezhetünk abba az állapotba, amit „intim távolságtartásnak” nevezhetnénk. Nagyon ritka az olyan művészeti ág, amely lehetővé teszi a szubjektivitás és az objektivitás, az értelem és az érzelmek ilyen mélyreható egybekeveredését.

Am nemcsak a művészeti ágról van itt szó, hanem a művészről is, aki által ez a művészet testet ölt, a rendkívüli energiákat hordozó művészről. Vannak, akik azt állítják, a színész mindent csak a tapsért tesz – és persze: ki ne áhítana az elismerést azért, amit jól csinál? –, csakhogy a színész

1999. március 27.

olyan ember, akinek játszania kell. Vele született a készítés, a vágy – no meg a bátorság –, hogy röpké pillanatokra mássá váljék, mint aki valójában. A drámaíró, a rendező és a színész olyan művész, aki bonyolult szerepjátás révén értelmezi a világot, amelyben él.

Mind a színház, mind a nemzetközi porond figyelmet és törődést igényel, de nem kevésbé van szükség optimizmusra. Optimizmus nélkül – amelyet jótékony realitásérzék kell hogy kísérjen – egyetlen színház sem maradhat életben. A színház, mint társadalmunk mikrokozmosza, tükrözi – és olykor újrafogalmazza – azt, amit a „külvilágban” teszünk. Minden emberi konfliktus és küzdelem, összes álmunk és nagy vágyunk fölvonul a színpadon. Színház az egész világ, állítja egy viszonylag közismert angol drámaíró, s a színpadon a színész az Ember jelképévé válik, nemünk minden gyarlóságát és gyengeségét, magasröptű reményeit és ideáljait felmutatván.

Ha a vigjáték az a műnem, amely mások esendőségét és gyengeségeit segít észrevennünk és elfogadnunk, a tragédia tükrében sajátmagunkat látjuk meg, és igyekezünk (remélhetőleg) megváltoztatni. Mindkét műfaj révén megtanulunk valamit az életben maradáshoz vezető útról; a vigjáték a kompromisszumra tanít, a tragédia pedig arra, mi történik, ha a kompromisszumnak nincs tere.

A színház természetesen nem hagyhatja figyelmen kívül a versenyt, éppúgy, ahogy senki a világon. Jut-e még vajon szerep a színháznak abban a társadalomban, amelyben a film, a televízió és a számítógép ilyen mindent elsősorban népszerű? A válasz igen – mert bármi sokat nyújtsanak is ezek a médiumok, egyvalami marad, amit tőlük sosem kaphatunk meg. A film, a mozi valósága felhagyított, megnövesztett világ. Részben ebben áll feladata és vonzereje. A televízió és a számítógép viszont általában kicsinyít, a tapasztalt világot kis képernyőre préseli össze. De a színház pontosan akkor, amekkora a való világ, se nem kisebb, se nem nagyobb. Témája és tárgya megcélózhat ugyan hatalmasabb dimenziókat, de megjelenési formájában mindig életnagyságú marad, és ekként is érzékeljük. Epp ezért egészen másfajta izgalmat és gyönyörűséget is érzünk, mint a moziban, illetve a tévé vagy a számítógép előtt ilve: viszonyunk az eseményekhez alapvetően emberibb és közvetlenebb.

Kívánjunk hát az élő színháznak hosszú és eredményekben gazdag életet, s legyünk hálásak, valahányszor új vagy felújított színpadokra gördül föl a függöny bárhol a Földön.

A szöveg szerzője 1972 és 1980 között színházigazgató, 1980-tól 1996-ig Izland köztársasági elnöke volt.

Zsehránszky István

Mire képes a „szórvány”-színház!

1999 március 24–28 között a Kiss Stúdió öt éves fennállását ünnepeltük Nagyváradon. Egy kis, kétszemélyes magánstúdió. S az ünnepelés nemzetközi színházi találkozó formájában történt – létrejött a Kárpát-medencei Stúdiószínházak I. Fesztiválja. Lám, mire képes a civil szféra, még a színjátszásban is!

Stúdiószínház – bensőségebb attrakció. Pontosan az üres nagy formáktól, az úrtól való irtozás hozta létre, életi. Akkor miért van szükség ekkora tamtamra? Mit hozhat egy ilyen hetedhét országra szóló találkozó? Talán azt, amiről a nagyszínház monopolhelyzetében, mint a szakma egyedüli illetékese, könnyelműen lemondott: a színjátszás alapjának estéről estére megismétlendő újraszületését. Visszatérést a kiindulóponthoz: az üres térhez, s a benne mozgó egyetlen érdekes tényezőhöz: az emberhez; valamint az őt néző közönséghez. Ez az a közeg, amelyben nincs szükség áttelekre: a színész önmaga révén hat – jelenlétével, közvetlenségével, őszinteségével, egyéniségével, nyilvános átlenyegülésével, kommunikációs sugárzásával... A színészi eszköztár bámulatra méltó kezelésével. A szemünk láttára megvalósuló, átélhető csodával stb.

Miket láthatunk ezen a fesztiválon? Nem hiányzott a sokszereplős darab sem; például a vásárhelyi színiakadémia *Marat/Sade* előadása – Kincses Elemér rendezése –, ahol az ápolgat eljátsszák Jean-Paul Marat történetét, a francia forradalmat, s döbbenet állapíthatjuk meg, hogy a történelem és a politika számára igencsak megfelelő hely a zárt intézet. S a stúdiószínház valóban hitelesíthet egy ilyen üzenetet, amely nagyszínpadon túl patetikus volna, gellert kapna, menten publicisztikává változna.

Miként a *Tavli* is, a szabadkai Kosztolányi Színház által előadott görög darab – szerzője: Dimitris Kechaidis (a műsorfüzet szerinti átírás) – elveszteni eredendő tisztaságát. Műfaja: „abszurd dráma napjainkban”. Két jugoszláviai menekültől szól – vajdasági magyarról? – akik Dél felé próbálnak kitörni, s ott is ugyanaz az emigránsors várja őket, mint Mrožek bujdosóit Nyugaton. Életül pótcselekvés és egymás közötti marakodás, légvárak építése, olesó mámor, csendes, de biztos szellemi, fizikai és erkölcsi leépülés. Személy szerint értékes emberek – de ez az érték nem kell senkinek, a fogadó országban nem realizálódik. Mert már annyi van belőle? Ki tudja? Mindenesetre a két szabadkai színész: Péter Ferenc (a Szípós) és Káló Béla (az Író) alakítása eleven figyelmeztetés: talán planetáris a baj.

A gyergyóiak *Emigránsok*-ja (Figura Stúdió) nem ilyen „tisztá” képlet. Mészáros Zoltán (rendező, és AA) Cseke P. Péterrel (XX) tompára vette a mrožeki éleslövészetet, s valami furesa, ún. telenovellához hasonló – hosszan beszélgetnek, majd mozdulnak egyet s megint beszélgetnek – színházatlan, drámai feszültség hiányban szenvedő produkció keletkezett. A tompa hangtól nem váltak árnyaltabbá a viszonyok s a helyzetek, de még a szereplők kontúrjai is elbizonytalanodtak. Lehet, hogy sok más *Emigránsok* okozta beidegződés beszél belőlünk, de az újításnak, változtatásnak kell legyen valami oka, célja, s főleg nyújtania kell valamit; például egy új, egy más, egy teljesebb vagy legalább egy meghökentetőbb víziót! Stúdióban vagyunk. Nyilvános műhelyben. Gondolom, minimális ez az elvárás.

A beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház *Vidám egyfelvonásosok* címmel három Csehov-darabot játszott: *A medvét*, *A dohányzás ártalmasságáról* és *A leánykérést*. Hát sírni tudtunk volna ettől a vidámságtól! Fekete humortól... Mindenesetre Trill Zsolt – Luka, az előadó és a papa – alakításaival elvezetett ennek a velőtrázó komikumnak a forrásaihoz: az emberi lét alapvető hamisságaihoz s az ezekkel szembeni kiszolgáltatottsághoz. Ez is csak stúdióban történehet meg...

Egyébként Mrožek volt a fesztivál író-sztárja. Az említetten kívül még három darabját láthattuk – tenyérszíni játszóhelyeken. A Temesvári Csiky Gergely Színház beugrásként – a határon visszatartott újjáéledők helyett is fellepett – előadta *A nyílt tengeren-t*; majd pedig a *Strip-tease*-t. Érdekes jelenségre figyelhettünk fel. A stúdió-helyzet a tapasztalt színészt segíti; azt, akinek nincs szüksége segédessz-közökre. Aki szemrebbetés nélkül formálódik át a néző közvetlen közelében, és egyénisége, eszköztára olyan gazdag, hogy különösebb – látható – erőfeszítés nélkül ölt fel bármely szerepet. Ez elsősorban *A nyílt tengeren* szereplőire illik. S mindenekelött Hunyadi Lászlóra (a kövér), valamint Makra Lajosra (a szolgállelkű sovány) alakítójára. De ők helyzetbe

hozzák a fiatal tutajost játszó kezdő társukat, Dimény Leventét is. S talán éppen ennek a hiányában gyengébb a *Strip-tease* előadásuk, mert abban két kezdőre van bízva a két rendkívüli virtuozitást igénylő szerep: nincs aki segítsen nekik, s egymást nem tudják igazán helyzetbe hozni.

A Nagyvárad Színház két „vendégszereplését” – *Tábornokok*, magyar tagozat; *Velencei névtelen*, román tagozat – nem tekinthetjük stúdió-produkcióknak. Bár az előbbi színpadra ültetett nézők előtt, az utóbbit pedig a színház stúdiótermében játsszák, lényegük szerint nem stúdióelőadások. Hiányzik belőlük a nézővel való tiszta, közvetlen kapcsolat. Az, ami például a Temesvári Német Színház *O, azok a szép napok* előadásán megvolt, jóllehet ez otthon nagyszínpadi produkció! De Ida Jaresek-Gaza mérhetetlenül gazdag színészi egyénisége s a tökélyig kiművelt előadói stílusa, lélegzetállító váltásai nagyszínházban és stúdióban is egyaránt lerombolnak minden távolságot színész és néző között. Alakítását úgy élvezhetjük, mint egy zeneművet, partitúrával a kézben...

S talán még inkább a zenemű előadásához hasonlít Illyés Kinga produkciója, a *San Gennaro* éle. A Márai-monológ kezdetén a színész hangja mint az éles kés: hideg, elutasító, metsző – védekező állásból tüzel... Aztán gyónás közben, amiért nem kér föloldozást, ez a hang megváltozik; együtt-érzésre szomjas, hazátlan, kiszolgáltatott, törékeny és esendő lény szavának hordozójává válik. Illetve előjönnek az álcazám mögé rejtett igazi vonások. Például a lelki finomság is... Illyés Kinga magassiskoláját nyújtja a költői érzékenységgel, nagyon finom fordulatokban gazdag szöveg előadói értékesítésének. Mindezt „csak” hanggal, arcjárással, úgynevezett külső, „nonverbális” eszközök nélkül.

Figyelemre méltó volt Mihaela Sârbu *Anne Frank*-előadása is. A Temesvári Nemzeti Színház produkciója; otthon a magyar színház stúdiójában játsszák. Mihaela Sârbu egy tizenhárom éves gyermeklány szemével látta a XX. század abszurditásait. Nemcsak a náci megszállást, zsidóüldözést stb. – hanem azt, hogy az abszurd bennünk él, bennünk realizálódik, mindannyiunkban. Ezért válik az érintetlen, tiszta gyermeki lény is szárnyszerűvé.

Végül a Kiss Stúdióról, a rendezőkről, akik játszóként is kitétek magukért. Elővarázsolták az első romániai magyar abszurdot a színház történet homályából: Páskándi Géza színművét, – *A bosszúálló kapu*-t Szabó József híres rendezésében. És eredeti szereposztásban: Varga Vilmossal, Miske Lászlóval, Ács Tiborral; – Kiss Ildikó pedig, sokarcú mindeneként, magára vállalta a többi apró szerepet.

A stúdiószínház műfaja felértékelődött. Ennek elsősorban a színházi nézők „szórványosodása” az oka. A nehézkes nagyszínház – közsínház vált! Mozdulatlan. Nem tud a szórványban működni. A mozgékony, kis helyen is nagyot teljesítő stúdiók viszont eljuthatnak a megfogyott, de töretlen színház-szeretőkhez. A fesztivál alatt – akár a Kiss Stúdió pincéjében, akár a nagyszínház stúdiójának nevezett izzasztójában, akár a Lorántffy Zsuzsanna előadótermében folyt az előadások – nem volt üres hely. Míg a nagyszínházakban... erről most ne beszéljünk.

POZORIŠTE
KOSZTOLÁNYI
SZÍNHÁZ

97/98. ÉVAD
II. BEMUTATÓ

Hawking világegyeteme és a tudat

Sokan érdeklődéssel követhették a Duna-televízióban ez év január-februárjában közvetített négyrészes adást, amelynek a címe: *Hawking és a Világegyetem* volt. Összefoglaló képet láthatunk a legmodernebb elméletről, amely a Kozmosz keletkezését, lényegét és jövőbeni sorsát tárja elénk. A jó teória követelménye: széles körű megfigyelések alapján olyan modell megalkotása, amely csak kevés arbitrarius elemet tartalmaz és ugyanakkor határozott jövődöléseket is. Ebből adódik, hogy az elmélet módosul, vagy hitelét veszti, ha újabb tények nem igazolják. Nos a Hawking és társai alkotta teória egyelőre szilárdan áll a lábán.

Hawking 1988-ban megjelent, ismeretterjesztésre szánt könyve: *Az idő rövid története: a Nagy Bummtól a fekete lyukakig* címmel, világsikert aratott, csak Angliában 33 kiadást ért meg félmillió példányban, 22 nyelvre – köztük magyarra is – lefordították s a világon ötmillió példányban adták el. A zseniális matematikust-elméleti fizikust Newton és Einstein méltó utódjának tartják.

Stephen W. Hawking 1942-ben született, mint ő maga is írja: Galileo Galilei halálának 300 éves évfordulójának évében. 21 éves korában, miközben Cambridge-ban doktorátusi (Ph.D.) tézisére készül, megtudja, hogy gyógyíthatatlan izomsorvadásos betegségben szenved: amyotrophiás lateral sclerosis (ALS) az örökletes (?) kórkép neve; ez a motoros neuronok fokozatos pusztulásával jár, majd beszéd- és nyelés-képtelenség és egyéb agytörzsi bántalmak nyomán egy-két év alatt halálos kimenetelű, amint azt orvosai a beteggel közölték. Erről maga Hawking számol be könyvében (tehát nem orvosi titok!) és bámulatos önfegyelmével vállalja a rá mért sorsot. Ertelk a két év és állapota nem rosszabbodik olyannyira, hogy 1965-ben házasságot köt Jane Wilde-el („a very nice girl”), akitől azután három gyermeke születik. Betegsége hosszú lefolyású, hála az intenzív kezelésnek és felesége gondozásának; így utazásokat is tehet; 1973-ban és 1981-ben Moszkvában, majd Philadelphiában tart előadásokat – ekkor beszéde már alig érthető, egy tanítványa tolmácsolja szavait. 1985-ben, tüdőgyulladás után, gégemetszést hajtanak végre rajta és teljesen elvesztett beszédképességét is, miután már évek óta mozgásképtelen és egy tolókosiban közlekedik. Kaliforniai cégek adományából kis személyi komputert és beszéd-szintetizátort szerelnek a kocsjára, így visszanyeri közlési képességét gondolatai kifejtésére. Még 56 évesen is „előadásokat” tudott tartani, így például 1998 elején a Fehér Házban, előkelő hallgatóság előtt.

Hawking a cambridge-i egyetem „Lucasian Professor of Mathematics” címet viseli azon a tanszéken, ahol hajdan Newton és Dirac is tanított. Cambridge dicsőségét egyébként olyan nevek fémjelzik mint E. Rutherford, J. Chadwick, J.J. Thomson, N.Mott, P.Dirac, S. Chandrasekhar Nobel-díjasok, valamint A.Eddington, R.Penrose és sokan mások.

Térjünk most rá a Hawking és tudóstársai által elénk tárt világképre. Mindjárt előbukkannak a nagy kérdések: hogyan és miből keletkezett az Univerzum és merre tart? Volt-e kezdete és ha igen, mi történt azelőtt? Mi is valójában az idő és lehet-e majd vége? Létezett-e egy Teremtő és választhatott-e, hogy milyen törvényeket alkosson, változtathatott-e később ezeken? Van-e célja a Világegyetem és benne mi magunk létezésének?

Mai viléggépünk kialakításában nagy nevek sorakoznak: Empedoklész, Anaxagorász, Zénon, Arisztotelész, Ptolemaiosz, Szent Agoston, Kopernikusz, Kepler, Galileo Galilei, Newton, Kant, Laplace és korunkban Einstein. Mindegyik a maga idejében mélyrehatóan új utakat jelzett a tudományos megismerésben.

A térben végbemenő mozgások, erők szerepét Galilei és Newton törvényei tisztázták, ők és követőik még hittek az abszolút tér és idő létezésében. Roemer kimutatta, hogy a fény véges sebességű, Maxwell megalkotta az elektromos és mág-

neses erők elméletét. Newton gravitációs törvényei hosszú időre megszábták az égitestek kapcsolatairól alkotott felfogást. A tér és idő viszonylatában forradalmi újítást jelentett Einstein általános relativitási elmélete. Nemcsak azért, hogy egységes törvénybe foglalta a tömeg, az energia és a fénysebesség összefüggését, hanem azért is, hogy kimutatta: a tér és az idő dinamikus mennyiségek; ha egy test mozog, vagy erő hat, ez érinti a tér-idő görbületét, és fordítva: a tér-idő szerkezete befolyásolja az utat, amelyen a testek haladnak és az erők hatnak. Értelmetlen térről és időről beszélni az Univerzum határain kívül. Megjelent a dinamikus, kiterjedő világegyetem fogalma, amely véges idő előtt keletkezhetett és véges jövő időben ér véget. Friedmann orosz fizikus 1922-ben közölte e feltételezését, amit pár évvel később E. Hubble csillagászati megfigyelései fényesen igazoltak: a száz milliárdnyi galaxis fokozódó sebességgel távolodik tőlünk és egymástól, vagyis a világegyetem tágul. Az is világossá vált, hogy Földünk csak egy parányi része a végtelennek látszó Világegyetemen. De valóban végtelen-e a Kozmosz?! Ha így volna, a végtelen számú galaxis vonzóereje megsemmisítené a viszonylag közelebbi tejútrendszer gravitációját és azok szétszóródnának, nem is beszélve arról, hogy a galaxisok és egyéb égitestek, mint pl. a kvazárok összeadódott fénye teljesen megvilágítaná az éjszakai égboltot (Olbers paradoxon). Tehát a világegyetemenk végesnek kell lennie. Hogy lehet véges és mégis határtalan? – Erre az Einstein-féle általános relativitás-elmélet ad magyarázatot, amely az időnek, mint negyedik dimenzióknak a bevezetésével egy önmagába visszahajló véges, de határtalan univerzum képét tárja elénk, hasonlóan a három dimenziós Föld felszínéhez, amelyen haladva sohasem érünk el az út végéhez. Nehéz ezt elképzelni mindennapi tapasztalásunk fogalmaival, de hát a fizika már rég túljutott azon, hogy megállapításait a „józan paraszti ész” felfoghassa.

Logikus, hogy a minden irányú tágulásnak egy pontból kellett elindulnia. Ahol a világegyetem összes anyaga és energiája egyetlen, mérhetetlenül forró pontban koncentráldott. Lemaître kissé háttérbe szorult teóriája alapján G. Gamow emigráns orosz fizikus vetette fel az „ősrobbanás” (Big Bang-Nagy Bumm) elméletét, amely szerint a forró mag felrobbanása után bekövetkező lehűlés során keletkeztek az atomok, elsősorban a hidrogén és a továbbiakban az összes többi elemek, amelyek a galaxisokban és a bolygóknak megtalálhatók. A lehűlés azonban nem érte el az abszolút zéró, -273 fokot, a kezdeti felvillanás energiájának valahol itt kell lennie közöttünk, a számítások szerint 5 fok körül az abszolút nulla fölött, gyenge háttérsugárzás formájában. A rádiocsillagászat 1951-ben kezdődő fejlődése oda vezetett, hogy 1965-ben A. Penzias és R. Wilson mikrohullámú detektorokkal rábukáltak egy 3,5 fokos többlethőmérsékletre, amely izotrop, minden irányból jövő háttérsugárzásnak felel meg és minden bizonnyal az ősröbbanás háttérzajának tekinthető.

A Világegyetem keletkezésére és sorsára vonatkozólag Hawking olyan kérdéseket vet fel, amik jelenleg (?) megválaszolhatatlanok. Miért volt a korai univerzum olyan forró? Miért olyan széleskörűen egységes minden térbeli pontból tekintve? Hogyan lehetséges, hogy elkerülte a teljes összeomlást egy 15 tizedesig kiszámítható keskeny mesgyn áthaladva és ma, 18 milliárd év után is kiterjedjen, közel a kritikus értékhez? A homogén és egyöntetű Univerzumban hogyan fordulhattak elő olyan szabálytalanságok, amelyek csillagok és galaxisok keletkezéséhez vezettek? És itt kénytelen belevenni a képletekbe a nagy X-et, a Teremtőt, az Istent, aki így alkotta meg a törvényeket: feltételezve még azt is, hogy az Isten a továbbiakban nem avatkozott bele a dolgok folyamatába, mint ahogy a sikeres üzletembernek sincs szüksége arra, hogy mindennap bejárjon igazgatói irodájába. Hosszas magyarázkodásai során felveti az

emberközpontság princípiumát is, amely szerint a megfelelő régióban élő intelligens lények természetesnek veszik, hogy az ő helyükön a létfeltételek adottak, ahogy egy gazdag ember sem vesz tudomást a szomszéd nyomoráról.

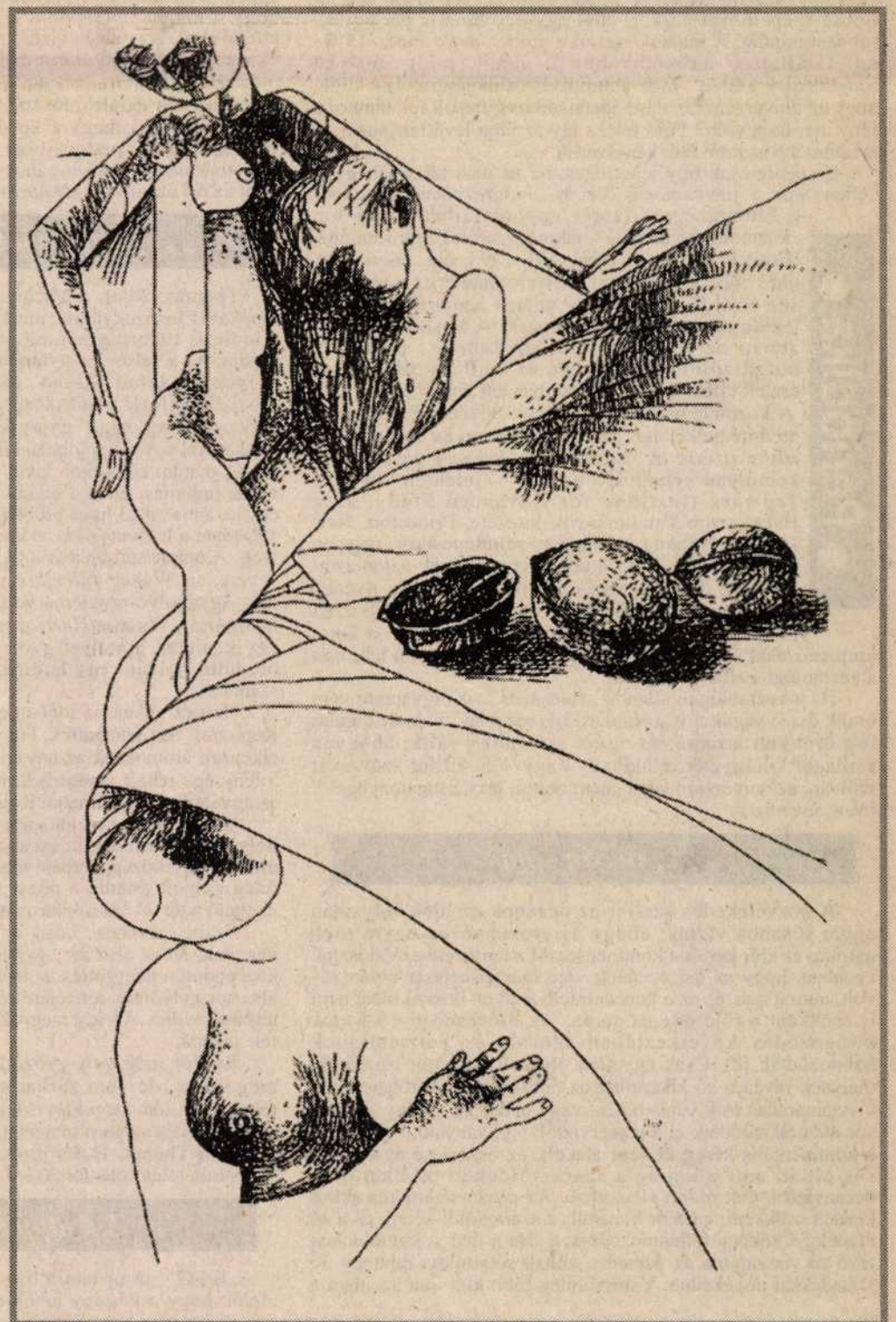
A kezdettel foglalkozva néhány érdekes elméletről szerezhettünk tudomást a TV-adásból is. A Guth szerint keletkezése során a Világegyetem gyors kiterjedési fázison ment át és felfúvódott, mint a buborékok a fővő vízben. – A.Linde szovjet fizikus (aki később Hawking segítségével emigrált) azon a véleményen volt, hogy ez nem jó modell, mert a sok buborék ütközik, ezért egyetlen buborékot tételezett fel, amelyben minden létező bennefoglaltatik. 1985-től megjelent a „madzag-elmélet” is; eszerint mikro-nagyságú fonalak egyesítik a pontokat, akár hurkokat, lemezeket alkotva; a mozgó-rezgő madzagok feltételezése a matematikusok szerint jobban magyarázza a keletkezést és elméleti lehetőséget nyújt több világegyetem, köztük akár negatív, antirészecskékből álló univerzum létezéséhez is. Készül egy térkép is, amely hőmérsékleti foltok ábrázolásával a korai világegyetem hőelosztásától remél új jeleket találni.

Még mindig makacs probléma, hogy a táguló Világegyetem végül is zárt-elliptikus, vagy nyílt-hiperbolikus. – Az ún. „lassulási paraméter” meghatározása rendkívül nehéz. Aránylag közeli harminc galaxis-halmaz vizsgálata során A. Sandage azt várta, hogy e rendszerek gravitációs erejének lassítania kellene a lokális tágulási ütemet. Ehelyett azt találta, hogy az Univerzum szinte megzabolázhatatlan erővel tágul. Többen is feltették a kérdést: van-e elég anyag ahhoz, hogy tömegvonzása meg tudja állítani a tágulást? Gott és csoportja 1974-ben

kimutatta, hogy a felbecsült összes galaxis tömege csupán tizedrésze annak az anyagmennyiségnek, ami az Univerzum bezárásához szükséges. Így nem maradt más feltételezés, minthogy ez a tömeg a titokzatos „fekete lyukakban” rejtőzik. Ezek a mély kutak roppant sűrűségűek, a téridőben mindent elnyelnek, gravitációs erejük még a fényt sem engedi ki, nagy tömegű csillagóriások összeomlásából jönnek létre, J.R. Oppenheimer szerint ún. neutroncsillagállapoton keresztül (Kip Thorne írja: „Az emberi elme minden szüleménye közül a fekete lyuk a legfantasztikusabb!”). A kozmológusok remélték, hogy a szükséges anyag 90%-a fekete lyukakban van elzárva. De akárhogy számítgattak – például, hogy egy spirálrendszernek 100 millió fekete lyukat kellene tartalmaznia és mindegyik a Nap tömegének tízszerese és ebből 10 milliárd kellene – ez az óriási tömeg is csak 5%-kal növelné meg a szükséges hiányzó tömeget! A galaxisok nem képesek bezárni az Univerzumot s így az valószínűleg nyitott és ez esetben fagyhalálra van ítélve. Ha viszont a tágulás mégis megállna és megkezdődne az összehúzódás, a bekövetkező Nagy recess után új kozmikus tűzgömb születik. Itt felvetődik a kérdés, hogy ez esetben az „idő nyilának” iránya megfordulhat-e, vagyis az összehúzódás idején az idő visszafelé haladhatna-e? (Mint ismeretes, a relatív világegyetemben nem állapítható meg, hogy mi volt előbb és mi később; ennek meghatározását csak az entropia növekedése és a tágulás iránya teszi lehetővé, – de e kérdéssel most nem foglalkozhatunk!

Hawking legfőbb törekvése a fizika egységes törvényének megtalálása, amely összebékítené a kvantummechanikából

(Folytatása a 10. oldalon)

Hawking világegyeteme és a tudat

(Folytatás a 9. oldalról)

ismert ún. gyenge és erős energiát és elektromágneses erőket a gravitációs elmélettel. Nincs más hátra, mint reménykedni abban, hogy ez a „teljes elmélet” az elkövetkező húsz évben kidolgozásra kerül, nem csak a matematikusok agyában, hanem mindenki számára érthetően. „Ha választ kapunk arra, hogy miért is létezik az Univerzum és benne mi magunk, az lesz az emberi elme utolsó diadala és általa megismerhetjük az Isten gondolkodását” – mondja Hawking.

E ponton azonban kénytelen feltételezni – mint azt 1998-as Fehér Ház-i előadásában is kifejtette –, hogy az emberiség maga is gyors változáson fog átesni a jövő évezredben, hogy a jövőbe vezető evolúció iramát a géntechnika fogja meghatározni, az emberi faj génállományának rohamos növekedésével. Már a könyvében is említi, hogy Darwin elmélete alapján a természetes kiválasztódás olyan elmék létrejöttét eredményezheti, akik képesek megoldani a természet összes titkát; sőt még azt is felveti, hogy az evolúció törvényei a világegyetem fejlődésére is alkalmazhatók!

Ezt a feltételezést azonban megkérdőjelezi az a tény, amely már a földi evolúcióval szemben is erős ellenérv, hogy ti. az emberi agy sokkal fejlettebb

annál, mint amire az embernek, fennmaradásához, egész élete folyamán szüksége van a létért való küzdelemben! Az agy titokzatos, szinte határtalan képességei sehogy sem illeszthetők be az evolúció, Darwin által felvázolt, menetébe. Arról nem is beszélve, hogy bárki ma okosabb lehetne a 2500 év előtt élt Arisztotelészénél!

És itt elérkeztünk mondanivalóm lényegéhez: minél valószínűtlenebbé, elképzelhetlenebbé lett a „valóság”, annál nagyobb szerepet kapott a tudat.

Csak utalunk itt a fizika XX. századi forradalmára, a kvantumfizika megszületésére, amely nem csak a tudomány alapjait, előfeltevéseit változtatta meg, hanem filozófiai jelentősége is felmérhetetlen. Planck kvantumelmélete szerint az atomok nem sima folytonossággal sugározzák ki az energiát, hanem különálló csomagokban, kvantumokban. Tehát az anyag és az energia nem két különálló világ, mint azelőtt hitték. Am nemsokára L. de Broglie és E. Schrödinger kimutatták, hogy az anyag épp úgy tekinthető hullámnak, mint ahogy az energia részecskének. De milyen hát valójában? W. Heisenberg arra a következtetésre jutott, hogy a hullámok és részecskék között fennálló paradoxon csak úgy oldható fel, ha figyelembe vesszük az észlelő fizikus szerepét, tehát a tudatét is! Az általa kidolgozott bizonytalansági relációk szerint az elképzelt szubatomi világ olyan tényezőkből

épül fel, amelyekbe mi, makroszkópos méretű megfigyelők soha nem tudunk bepillantani. Ezt követően Niels Bohr eljutott a „komplementaritás elvéhez”, ami kimondja, hogy a hullám- és részecskemodell ugyanannak a valóságnak egymást kiegészítő oldalai. Így a dolgok valóságos természetének örökre ismeretlennek kell maradnia: a kutatók és a megfigyelt anyagi dolgok között fennálló viszonyt a tudomány többé nem mellőzheti. Az oksági törvény is elvesztette jelentőségét. A determinizmus a kvantumfizikában azért mondott csődöt, mert a kísérletező csupán valószínűségekkel tudja megjósolni a részecskék viselkedését a roppant anyag/energia sűrűségű mikrovilág birodalmában.

Ezzel valami gyökeresen megváltozott a természettudományos világképben. Az atomok mindenütt megtalálhatók, ezek szerint az egész Univerzumnak is mindig fel kell mutatnia valamilyen véletlen elemet! – llyennek tekintik Hawking a korai világegyetem egységes sűrűségében fellépő minimális rendellenességeket –, amiket a bizonytalansági elv megenged –, és amelyek helyenként galaxisok, csillagok és olyan jelentéktelen teremtmények kialakulásához vezettek, mint mi magunk! Itt újlag kiemeli, hogy a kezdet és a vég elképzelése, az imaginárius vagy reális idő, az összes matematikai modell csak a mi elménkben létezik. Egy csodálatos építményt bámulunk, amit az

emberi ész, egy matematikus-elméleti fizikus elit emelt és próbál megmagyarázni nekünk, dilettánsoknak.

Mi ebben a konstrukcióban a valóság?! Kétségtelen, hogy a külvilág megismeréséhez csupán tudatunkon át juthatunk. Az elsődleges valóság tehát a tudat, minden egyéb csak másodlagos, arról csak „tudunk”. Persze, hogy létezik valóság, ezt milliárdnyi sorstársunk is tanúsíthatja, de nem olyan formában, ahogyan korlátozott érzékszerveink azt elénk tárják, vagy műszereink mutatják. Sőt, annyira valóság, hogy technikát lehet rá építeni, atombombát robbantani!

Sok filozófiai irányzat keletkezett, vagy alakult át szaktudományok eredményeinek befolyása alatt. Valahogy ez a helyzet most is, a fizika fantasztikus betörésével. Nem elég már a tudat birtokában elemezni a dolgokat, ennél mélyebbre kell hatolni, a tudat keletkezéséig és összefüggéséig a szubatomi világgal és a Kosmoszal. Egy „buborékban” élünk, amelyből nem nézhetünk ki, megtudni, hogy ki kopog érzékszerveink ajtaján. A természetet csak úgy érthetjük meg, ha gondolkozunk róla, de erre csak azért vagyunk képesek, mert agyunk fölépítése a természet törvényeinek van alávetve. – Lehet, hogy egy új „tudat-filozófia” vált szükségessé, azért is, hogy jobban beletörődjünk a kozmikus és földi sors elviselésébe... Ha a haldokló Univerzum távlata kinszenvedést okoz nekünk, ez azért van, mert mindezt előre tudjuk, de a legcsekélyebb elképzelésünk sincs arról, miért kell a természetnek bármilyen szempontból is érthetőnek lennie számunkra?!

Nem lesz „nagy zutty”?

A halhatatlan világegyetem fel-felrobbanó csillagai sejtetik velünk, hogy az univerzum tágulása soha nem áll meg, azaz a tágulás örökké tart. Itt nem csak arra gondolunk, hogy a tágulás sebessége – úgy tűnik felgyorsult. Erre következtettek csillagász kutatók, amikor még 1998. márciusában igen távoli csillagok közötti szupernóva-robbanásokat tanulmányoztak.

Tulajdonképpen két csillagászcsoportról van szó; az egyiket Saul Perlmutter (Lawrence Berkeley Laboratórium, Kalifornia), a másikat pedig Alex Filippenko (Kaliforniai Egyetem, Berkeley) vezette. Mindkét csoport számos, igen távoli, ún. Ia-típusú szupernóvát észlelt, ahol egy-egy bináris pár egyike robbant mindig. A kutatók szerint ez szupernóvák mind –15%-kal találtattak halványabbnak annál, mint amilyen fényeseknek kellett volna lenniük. E csillagászok úgy vélik, hogy az univerzum tágulása éppen akkor gyorsult fel, amikor a fény már úton volt a Föld felé, s így az úton lévő fény sugar az eredeténél hosszabb útra kényszerült.

Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az üres tér valahogyan „ellene van” a gravitációnak. Ezt az „antigravitációs effektust” – Einstein gravitációs egyenleteiben – egy ún. „kozmológiai állandó”-nak nevezett tag reprezentálja. (Erről bővebben I. Term. Vil. 1993. okt. szám, 450. old., cikk 5. táblázatát.) Olyan elmélet sajnos nincs, ami arról is szólna, hogy milyen nagyok is kellene lennie az említett effektusnak. A kvantumelmélet abban az egyedüli esetben tudna a dologhoz hozzájárulni, amennyiben az említett effektus az észlelt effektusnak 10^{10} -szorosra lett volna(!).

A kozmológusok mindenesetre üdvözölték az eddigi eredményeket is. „Nem tenném ugyan fel kedvenc automat erre az eshetőségre, ám úgy vélem: illik komolyan vennünk a dolgot” – jelentette ki Max Tegmark (Institute for Advanced Study, azaz Haladottabb Tanulmányok Intézete, Princeton, New Jersey). Néhány csillagász, mindenesetre, nagyon szeretné tudni, hogy a távoli szupernóvák vajon azért tűnnek-e halványabbnak, mert akkoriban ilyenek voltak a szupernóvák. Am tény, hogy eddig még senki nem állt elő olyan egyszerű elmélettel, ami a korai szupernóvákat úgy „halványítja”, hogy azzal mímelni lehessen a kozmológiai állandó hatását.

Ha a kozmológiai állandó „valóságos”, az univerzum nem omlik össze végül egy „hatalmas összcsecsuklás”-ban, de tágulni fog örökkön örökké, és egyre sivárabbá válik, ahogyan csillagai kihunynak, elhalnak. Vagy T.S. Elliot szavaival szólva, az univerzum vége „nem bumm lesz, csupán nyögés”. (New Scientist)

Az óceán sója

A közeledés szerint az óceánok az idők folyamán egyre sósbabbá váltak, ahogy az erózió révén egyre több nátrium és klor került a kontinensekről a tengerekbe. Valószínű azonban, hogy az ősi óceánok vize másfél-kétszer olyan só volt, mint a mai, és ez a koncentráció nagyon hosszú ideig nem is csökkent a földtörténet során. Az ósíceánban a kőzetek kilúgozódás következtében klorid- és nátriumionok halmozódtak föl. Csak egyetlen olyan folyamatot ismerünk, melynek révén a só kikerülhet az óceánvízből. Párolgás utáni visszamaradás és kiválás révén, vagy pedig úgy, hogy tömény só oldatok záródtak el a tengervíztől. Nyilvánvaló, hogy amíg a kontinentális kéreg ki nem alakult, az összes só és tömény só oldat, ami jelenleg a szárazföldeken található, az óceánvízben volt oldott állapotban. Az óceán sótartalma akkor kezdett csökkenni, amikor kialakult a szárazföldi kéreg, és a só üledékgyűjtőkben felhalmozódhatott. Ha a mai szárazföldeken levő só visszajutna az óceánba, annak sótartalma mintegy 30 százalékkal növekedne. Valószínűleg több klor van azonban a

felszín alatti tömény sós vizekben. Ha ez a klor eredendően az óceánból származik, annak kezdeti sótartalma legalább kétszerese lehetett a mainak.

A kontinentális kéreg kilakulásának kezdetét 3,5 milliárd évre teszik, de nagyobb méretű kontinentális blokkokkal csak kb. 2,5 milliárd évvel ezelőtől számolnak. Számítások szerint ha a sókivonódás akkor kezdődött nagyobb mértékben, körülbelül 550 millió évvel ezelőtt érthette el mai átlagos szintjét. Ez pedig egybeesik a kambriumi explozióval, a komplex állati élet kifejlődésének kezdetével. A makroszkopikus élet legtöbb formája nem viseli el az 5 százalékos feletti sókoncentrációt. A cyanobaktériumok jóval toleránsabbak, s éppen ezek uralták a prekambriumi tengereket. Valószínű, hogy a magas sótartalom gátolta a magasabb rendű élet kifejlődését. Az oxigén vízben való oldhatóságát a hőmérséklet és a sókoncentráció erősen befolyásolja. A legtöbb evolúciós modell szerint az élet az óceánokban keletkezhetett és fejlődhetett. Megfelelő fosszilis anyag hiányában azonban nem lehet eldönteni, hogy a kezdeti szervezetek sótoleránsak voltak-e, vagy pedig olyan környezetben fejlődtek, pl. folyótorkolatok vidékén, ahol a sótartalom alacsonyabb volt, mint az ősi óceánvíz. (Nature)

Kepler jól golyózott

Thomas Hales, a Michigan Egyetem professzora tízévi munkával bebizonyította, amit minden gyümölcsáros intuitíve mindig is tudott: a narancsok ládába pakolásának legjobb módja, ha a felső sor gyümölcseit az első sor mélyedéseibe helyezik, tehát olyan elrendezésben, amelyet a kristallográfusok felületközéppontos kockarácsnak neveznek. Egyenlő nagyságú gyümölcsök esetén egyetlen más módszerrel sem lehet jobban kihasználni a teret.

A matematikusokon kívül valószínűleg senki sem szerzett volna tudomást erről a bizonyításról, ha a feladat nem lenne egyike annak a 23 híres problémának, amelyeket David Hilbert 1900-ban a legfontosabb, akkor megoldatlan kérdésekként jelölt meg. A narancsproblémát a tudománytörténészek a 16. század végére, sir Walter Raleighhez vezetik vissza, de akkoriban ez még ágyúgolyó-probléma volt. Az angol tengerész megkérte honfitársát, Thomas Harriot matematikust, dogozzon ki neki egy képletet, amellyel gyorsan és megbízhatóan fel tudja becsülni például egy hadihajón felhalmozott ágyúgolyók számát.

Harriot ebben az időben egy optikai kérdéstről levelezett Keplerrel. Azt latolgatták, hogyan kell az akkor kis golyóként elképzelt atomoknak az anyagban elrendeződnie, hogy a fény egy részét átengedjék, más részét visszaverjék. Így lett az ágyúgolyó-problémából Kepler-probléma.

Kepler 1611-ben jött rá a megoldásra, próbálgatás útján: helyezünk mindig négy szomszédos golyót úgy egymás mellé, hogy középpontjaik rombuszt alkossanak. A következő réteg golyóit mindig a négy golyó közötti mélyedésbe téve, elérhető a tér 74%-os kihasználtsága.

Ezzel szemben, hogy egy különösen buta ellenpéldát vegyünk, ha az alsó sor egymás mellé rakott négy golyójának középpontjai négyzetet alkotnak, és a következő sor golyóit az alsó sor golyóinak a tetejére tesszük, úgy csak 52%-os lesz a térkihasználás. Az így megpakolt narancsok láda térfogatának fele levő.

Kepler meg volt győződve, hogy megtalálta a helyes megoldást, de nem zárhatta ki, hogy esetleg még ennél tértakarékosabb megoldás is létezik.

A kérdés szigorú matematikai megoldása most sikerült az amerikai Thomas Hales professzornak: komputersegédlettel, 250 sűrűn teleírt oldalon. (Geo)

A gyapjas Oidipusz

„K442” az új istállóban semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy a nőtény juhok egyáltalán nem érdeklődnek, hanem

csak a nőtény kecskéi. Ez azért volt különös, mert „K442” birka, méghozzá kos! Furcsa viselkedése azt jelzi, hogy szexuális orientáltsága nem öröklött, hanem tanult: K442-t ugyanis egy anyakecske nevelte fel.

Hogy K442 esete nem egyedi, azt a más állatokkal megismételt kísérletek is mutatják. Keith Kendrick, a Cambridge melletti Babraham Intézet magartáskutatója 13 juhot és 8 kecskét más állatfajhoz tartozó mostohaanyakkal neveltetett fel, nemi éréskor elérése után pedig évekig figyelte szexuális és szociális viselkedésüket. Az örökbefogadott hím állatok 90%-a idegen fajú nőtényekhez vonzódott, tehát nevelőanyja rokonaihoz. Ez a viselkedésük a kísérlet négy éve alatt tartósan bizonyult, noha később már a magukhoz hasonló fajú állatok között éltek.

A nőtény állatokkal végzett hasonló kísérletek során viszont egészen mást figyeltek meg: ezek, ha egyáltalán nevelőanyjuk befolyása alá kerültek, az csak egy, legfeljebb két évig tartott. Az első évben mintegy 60%-uk mutatott érdeklődést az idegen hímek iránt, de a kecskék a második, a juhok pedig a harmadik évben már biológiai rokonaiikat részesítették előnyben. A valódi partnerekkel végzett kísérletekkel párhuzamosan hím és nőtény juhok és kecskék fényképeit is megmutatták az örökbefogadott állatoknak. Itt is hasonló volt a reakció: a kosok és kecskékből csaknem száz százaléka örökbefogadó anyjuk fájára figyelt fel, míg a nőtényeknél sokkal kevésbé volt egyértelmű a választás. A kutatók szerint ez halványan arra utal, hogy az „arcnak” döntő szerepe van a hajlandóság kiválasztásában.

Hogy a hím állatokra nagyobb hatással van a nevelőanya, mint a nőtényre, annak Kendrick szerint biológiai oka van: „A hím állatok állandóan genetikai anyaguk továbbadására törekednek, anélkül azonban, hogy nagyon felhígítanak. Az anyaállathoz hasonló partner bizonyos genetikai egyezésre utal.” Nem világos azonban, hogy a nőtényeknek miért kevésbé fontos a genetikai hasonlóság. Ezt Kendrick azzal a föltevessel magyarázza, hogy „sok emlősállatnál a nőtényeknek kisebb befolyásuk van a párválasztásra, ezért alkalmazkodóbbak a szociális és szexuális kapcsolataikban”. (Geo)

Sóhivatal

Mindannyian gyakorta halljuk, hogy a túlzott sóbevitel káros az egészségre, magas vérnyomást okozhat, ami többek között agyvérzéshez és koronáriás megbetegedésekhez vezethet. A Science című hetilap egyik augusztusi számában megjelent egy szignál vezércikk D. McCarron oregoni kutató tollából, melyben a szerző vitatja ezekben az összefüggéseknek a valódiságát. Szerinte nem a só kell kárhozotni, hanem azt, hogy az emberi táplálkozásban alacsony a gyümölcsök és zöldségek részaránya, s ez nagyobb mértékben járul hozzá a magas vérnyomás kialakulásához, mint a só.

A vezércikk enyhén szólva botrányt kavart. Egy londoni kutató például azért marasztalja el a szerzőt, mert említést sem tesz arról a Hollandiában és Portugáliában végzett vizsgálatról, mely egyértelműen kimutatta, hogy a kisebb sóbevitel csökkenti a magas vérnyomást. Amerikai kutatók egy csoportja magát a Science-et támadja, merthogy nem említették meg McCarron kapcsolatait az élelmiszeriparral. Az illető ugyanis konzultánsa egy virginiai szervezetnek, mely sókereskedőket tömörít, s melytől McCarron évi 3000 dollárt kap. E tény a vezércikk nem említi, viszont kiderül az ugyanazon számban megjelent cikkből. Erről viszont egy másik kutató azt mondja, olyan hosszú és unalmas, hogy csak néhány specialista olvassa el, míg a vezércikket jóval többen. A sóellenes kutatók azt is állítják, hogy az élelmiszeripárnak alapvető érdekük fűződik ahhoz, hogy a sóbevitel és a magas vérnyomás kapcsolatát vitassák, hiszen a legtöbb élelmiszerkészítmény tartalmaz só. (New Scientist)

Az utolsó esztendő (6)

KIS MOZGÁSKÉPTELENSÉGI TÁR. Itt járt az osztrák államelnök, népes politikai és gazdasági küldöttség élén, találkoztak Románia államelnökével is. Miről beszélhettek volna egyébről, mint arról a januári kormányhatározatról, mely megszüntette a beruházott profitra kivetett adókedvezményt. Ezt a kedvezményes adózást minden posztkommunista országban alkalmazzák, hiszen mindenkinek szüksége van külföldi tőkére és új beruházásokra. Románia hatálytalanította a nemrég törvényerejűvé emelt eljárást, azzal, hogy a Nemzetközi Valutaalap ragaszkodik a kétszázalékos költségvetési deficithöz, minek következtében növelni kell a költségvetési bevételeket. Sohasem árt kordában tartani az államadósságot, de érzésem szerint a NVA inkább a pénzügyi törődik, mint a reális gazdasággal. A külföldi tőkeberuházásokból származó profit adómentesítése modernizációt, termékminőséget, új munkahelyeket jelent, a már középtávon megnövekedett kereskedelmi forgalomra kivetett adó természetesen emelkedését. A törvény hatálytalanításával négy előny helyett egyetlen előnyöcskével maradtunk: a Nemzetközi Valutaalap kedvébe jártunk. A tőle kapott támogató kölcsön valóban kinyithatja a nyugati hitelbankok pénztárbalait, ám meddig lehet hitelekkel élni, miközben a reális gazdaság nem termel értékeket? Szegény Emil Constantinescu nagy zavarban azt mondta az osztrák üzletembernek: az intézkedés ideiglenes. Az üzleti élet egyik alapvető törvénye a terminusok betartása. Ki tudná megmondani, meddig tart ez az ideiglenesség? ●●●MÁRCIUS 21-e vasárnapra esett: a szél hidegecske volt, de szépen sütött a nap. A Herestrau park tele sétálókkal, leginkább családok kisgyerekekkel, szerelmes párok, suhancok, kutyákat sétáltató bakfisok. Hatvanöt évvel ezelőtt, amikor engem vittek sétálni Temesvár szép parkjába, hasonló volt a szereposztás, az öltözködés sem módosult sokat, csak a farmer és Adidas sportcipő világméretű hódítása újdonság. A látvány nem változott, annál többet az utóbbi századfordulótól az én gyermekkoromig. Akkor kezdődött meg nálunk felé a kérszruhagyártás, volt egy nagy üzlet a belvárosban, **Cehoslovaca** volt a neve, gondolom cseh árut forgalmazott. Az utolsó kilenc évben országszerte sorra bezárták kapukat a kérszruhagyárak, mit hordanak a férfiak? Van egy ünneplőjük, egyébként télen és nyáron farmerben vagy kordbársony nadrágban járnak, mindkettő bő választékban kapható a város körüli nagy raktárúházakban, nem is olyan olcsó pénzért; addig hordják őket, míg elrongyolódnak. A farmerből az amerikai Levy család dollármilliárdos lett. A családnak nincs köze Levi-Strausshoz, a szociológushoz, annyi legfennebb, hogy évezredekkel ezelőtt őseik leviták voltak. ●●●KEDVES FODOR SÁNDOR! Meghatódva olvastam hozzád intézett leveledet A Hét-ben. Nem önzés-e vagy hiúság meghatódni a szolidaritástól, ha tenmagad vagy a szolidaritás tárgya? Én is úgy érzem, visszaérkeztem, pedig már úgy hittem, másutt kötök ki, ahonnan nincs visszatérés. A kikötőben te vagy az első pályatársam, aki megszólított. Rettenetes tájakon jártam, a tudattalan dzsungelében. És gondold el, ez a betegség – a mániás depresszió – ma a legelterjedtebb betegség a világon, hol endogén – belső forrású –, hol exogén – külhatású – okokból. A kettő leginkább elegyedik, kölcsönösen meghatározza egymást. És nincs orvosság, jobban mondva, nincs olyan orvosság, mint mondjuk a szalicil, mely az esetek kilencven százalékában gyógyítja a fejfájást. Ezt éppen most száz éve fedezték fel, s bár az emberiségnek hőven fáj azóta is a feje, a szalicil készítmények jó hatása változatlan. Milliós nyavalyát tudunk gyógyítani e század- és ezredvégen, de nincs gyógyszerünk az öregek teljes memóriavesztése (Alzheimer), az immunrendszeret halálosan megáradó AIDS és a kedélybetegségek ellen. Utóbbiak – legalábbis bipoláris változatukban – hol mániásan föl-villanyoznak, hol depresszíven lehorgasztanak. No, de elég ebből. Egy naturista orvosnak köszönhetem talpraállásomat: méz, joghurt, étolaj, foghagyma, halolaj és némi agytápszerek. Neki köszönhetem, hogy ismét dolgozhatom. Neki köszönhetem, hogy ismét elégedetlen lehetek önmagammal, ismét működik kritikai rációm. Elemi etikai kérdés, hogy az ember ne saját vélt tökéletességével mérje a világ gyarlóságait. Kevés idő maradt hátra nekünk, akiknek most már a kaszás (a 7-es szám) jegyében telik. Ettől persze még írni kell, egyébként máshoz nem is értünk. Ne menjen el az ember dolgavégezetlenül. Szeretettel öllek. ●Vér szerinti és fogadott családomon kívül, az elmúlt években sokat segített beteg magam Baracs Dénes és felesége, Klári. Egy núlizgatott szakaszban félreértések elhídegettek viszonyunkat, végül barátságunk megszűnt létezni. Sajnálom. Annál is inkább, mert Baracsék visszamentek Budapestre, így hát csak ez úton követhetem meg őket. Mániás szakaszaimban másokat is megbántottam: a lajstrom viszonylag hosszú. A kritikai ráció arra int, hogy magamban keressem a kivetnivalót: vajon nem jellemhibák rejlenek a tünetek mögött? ●●●MONICA LEWINSKI szőlőjének nincs vége. Bár szokás Amerikában az

alkotmány nevében hálószerzőket szelöztetni, piacra vinni mindent, amiből pénzt lehet csinálni, a volt Fehér Házi-gyakornok túlesz minden műfajbeli rekordon. Hagyján, hogy órákig beszél az amerikai és brit televízióban, azt is meghocsájtathatjuk neki, hogy könyvet ír (illetve a négeri) a **love story**járól, amit villámgyorsan már németre is lefordítottak, következnek a további világnyelvek, majd a nyelvjárások. A világ kíváncsi, ha a szomszédal esik meg hasonló kaland, ha az amerikai elnökkel, egyremegy, a pletyka számára minden házastársi hűtlenség valóságos inyenefalat. Hanem az a Lewinski! Fölajánlotta több amerikai történelmi múzeumnak azt a ruháját, amelyen elnöki öndőfoltok találhatók. Ha a volt gyakornok valóban tiszta szívből szerette volna minden amerikai urát, ruháját sürgősen tisztítóba adja. A múzeumok igazgatósága nem fogadta el az ajánlatot. Van még egy lehetőség: M.L. úgynevezett nemi fetiszmusban szenved. Akkor viszont sürgős kezelésre szorul.) ●●●BARANGOLÁS KORUPCIÁBAN. A Nemzeti Liberális Párt egyik főemberének titkos ellensége lehallgatta a közte és az European Drinks tulajdonos testvérpárja közötti beszélgetést: ha elintézi, hogy a Pénzügyminisztérium átutemesse a vállalat adósságait, 1 milliárd lejjel megtámogatják a pártot. A hangszalag szövegét lejegyezték, megjelent egy bukaresti lapban. A pártfőnök szerint fehér asztalnál elhangzott tréfa az egész. Érdekes azonban, hogy a pénzügyminiszter elmondta, találkozott az üdítőgyáros testvérpárral, de egészen másról beszélgettek: a hittéről. Örök titok marad, hogy a gyomorkeserűl-e vagy a Bitter Lemon nevű üdítőről? Ami viszont tény: a találkozó a főmuki közvetítette, hiszen a pénzügyminiszter is a liberális párt tagja. Alighanem a limonádégyáros fivérek is. ●Az Európai Unió vezetőbizottságának testületi lemondása óta Jacques Santer megpróbálta visszaforgatni a kereket: kijelentette, lehet, hogy a régi bizottság tagjait újranévezik. Ennek lehetőségét a volt kommisszárok testületileg visszautasították. Edith Cresson sem hagyta alább, sajtónyilatkozatában azt állította, hogy a kivizsgáló bizottság jelentését az értekezlet előzetesen teljesen átírták, a helyzetelemző irat hamisítvány. Keserű a hatalom édes méze után a bukás epegyörcse. ●●●NEM ILLENÉK hátsó gondolatokkal vádolni a kormányzatot, már csak azért sem, mert a nyilvánossággal közölt gondolatai nem valami gazdagok. Higgyem el tehát, hogy a prostitúciót szabályozó, most vitára került törvényjavaslat elsőrendű célja a közegészség? Hanem azért az sem megvetendő, hogy előzetes számítások szerint a bordélyházakra kivetett adó évi négyezer milliárd lej bevételt jelentene az államkassza számára. Persze adva lévén a vérbaj és az immunbetegség veszélye, a mai helyzet tarthatatlan. A szabályozatlan prostitúciónak sok a vámszedője, pincérek, taxivezetők és persze mindenképpen a futatók. Hanem mindvalahányan letejelnek a rendőrségnek, illetve a korrupt rendőröknek. Egy példa: a sajhapiac tele van moldovai lányokkal, akiket olykor valósággal elrabolnak otthonról, máskor csak füt-fát ígérve átvedesgetik a határon. Bukarestben, a tengerparton, a Prahova völgyében vagy Brassó-Pojánán, leginkább táncosnőnek álcázottan ezer, sőt tízezerre menő rima működik, mindnek van bejelentett lakása és személyazonossági igazolványa. Persze mindennek ára van: a lányok természetben, a futatók valutában fizetnek. Ezt a törvényt természetben azok fogják megszegni, akik annak őrjei. (Nem tudom, miért hangoztatják folyvást, hogy a prostitúció a legősibb emberi mesterség? Sokkal ősihb a halászat-vadászat, a földművelés meg a pásztorkodás. A törzsi többnejűség állapotában miért is lett volna szükség megfizetni a nemi kéjt?) ●●●SPORT. Miután zsinórban kilencedik mérkőzésén is kudarcot vallott az Inter, Lucescu lemondott. A sajtó üvölti, hogy jöjjön haza, mert itthon nagy szükség van rá. Olszországban biztos nincs, mert a valamikori kitűnő játékos már három olasz csapatot a második ligába süllyesztett. ●Az még csak hagyján, hogy a magyar ifjúsági és sportminiszter leváltatja az MLSZ elnökét, s ragaszkodik e határozathoz a Nemzetközi Labdarúgó Szövetség egyet nem értése ellenére. Az viszont tragikomikus, hogy említett (FIDESZ-es) miniszternek a bajnokját az átszervező tervei ellen védekezve a klubok sorra kiszagdapárti minisztereket ültenek a klubelnöki székekbe. Egyenesen hajmeresztő viszont, hogy Deutsch Tamás államtitkár kívánja a stadionokat. Egy polgári párt minisztere... S az egész fociháború egyszerűen azért neveléses, mert a magyar foci nincs is a pályán. ●A FIFA elhatározta, hogy a szimuláns játékosokat a játékvezetők sárga lappal büntessék. A pályákon kívül ország-világ büntetlenül színelhet ●●●A KORUNK idej második száma ankétot közöl Makkai Sándor Magunk revíziója című – ma már tudjuk, korszakalkotó – könyvének újrajelölését alkalmából, mintegy a szerző szellemében, három kérdéssel fordulván nagy csoport erdélyi értelmiséghez. Kérdészetlenül (de hiszen nem vagyok a kisebbség tudománya tudora) is

válaszok fogalmazódnak bennem. Nem vagyok borilátó, a tapasztalatom és információim szerint a vajdasági helyzet nagyon rossz, a szlovákiai – az új kormányzat révén – talán javulni fog. Ukrajnában kedvezőek a törvények, de vagy nem alkalmazzák őket, vagy nincs pénz érvényesítésükhöz. Nálunk igen sajátos helyzet alakult ki: a tömeggyűlésektől az alapítványokig minden magyar kezdeményezés működőképessé válhat, de van egy határ, melyet nem engednek átlépni. Vívman, hogy ünnepnapokon kitűzhetjük a magyar nemzeti lobogót, örvendetes a szaporodó köztéri szobrok, az emléktáblák, a nyelvhelyességi versenyek száma stb. A határ: az iskola, fel egész az egyetemig. Utóbbi alkotmányellenesnek ítéltetett egyenesen törvényszékieg, előbbi, a saját anyanyelvi iskolarendszer léte egy sürgősségi törvényrendeletre alapoz, amelyet a parlament bármikor hatálytalaníthat. Márpedig fennmaradásunk legfőbb esélye a teljes iskolarendszer. Tudja ezt a széles körben tevékeny, már-már beteges, de mindenképpen idült román nemzetközpontság, mely a szelíd vagy mérsékelt önszerelemtől a vad sovénacionalizmusig, rasszizmusig, antiszemitizmusig ível. Az iskola védőpajzs az asszimiláció ellen. ●A nemzet génbankjáról beszél Lászlóffy Aladár (Helikon, 99/5), miközben negyvennyolc-negyvenkilenc és ötvenhat jelentőségét (szignifikációját) rögzíti a nemzeti emlékezetben. Szerintem 1999 is történelmi dátum: Magyarország euroatlanti integrációja. Ha negyvennyolcnek ráhatásos szerepe volt ötvenhatban, az utóbbinak kétsége-

NAPLÓ 99

lenül szerepe volt az integrációban, hiszen a nyugatiak nem felejtették el, hogy ama októberben a magyarokat magukra hagyták. Persze, Magyarország ettől függetlenül is teljesítette a fölvételi kívánalmakat: az, hogy az ország vállalni tudja a világpiaci versenyt, többek között annak is betudható, hogy a lakosság általános műveltsége gazdag és korszerű. Az anyaország határain túl élő kisebbségi magyarok felemás helyzetbe kerülnek, minthogy az országukbeli általános lemaradás alanyaivá válnak: Magyarország szívóhelyzete fölfokozódik. Egyedülleg azonban növekszik támogató-segélyező ereje. Az el-, illetve átszivárgás ellen, aligha lehet valamit tenni. ●Tudatos fölvetés több mint hatvan éve élek kisebbségi sorban. Ezért – no meg olvasmányaim és utazásaim révén – merem állítani, hogy a kisebbségi kérdést megoldani nem, csak rendezni lehet. Ezért lettem meggyőződéses relativista. A rendezés egy relatív megfelelő formája lenne az egyharmad számára érvényes autonómia, óhatatlanul a maradék kétharmad hátrányára, alighanem hátráltatottságára. E kétharmadot veszélyeztetni leginkább a beolvasás, e vidékeken adja a legtöbb magyar szülő román iskolába a gyermekét. A magyar iskolarendszernek Romániában versenyképesnek kell lenni, a beolvasztó hatás ellen védekezendő. ●A kisebbségeknek sehol se fenéig tejjel a helyzetük. A finn példa alkalmasint pártját ritkítja. Jártam Hollandiában, északon a frízek között. Az iskolákban kétszer egy héten fríz nyelv és irodalom, az egyetemen fríz ianszék, napi egy óras rádióműsor. Pedig hétszáz ezren vannak, önálló államuk volt valamikor. Zömmel halászból, mezőgazdaságból élnek, de beleroppantak az integrált európai piac konkurenciájába, néhány évtizede hagyják el a szigeteket és partvidéket, a nagyvárosokba mennek kenyeret keresni és elveszítik azonosságukat. Igaza van Lászlóffy Aladárnak említett cikkében: leselekedik ránk továbbra is – képletesen nyilván – a burkus meg a muszka, de még nehezebb is velük szemben helytállni: a huszadik század (a háborúk százada) tapasztalata szerint meghalni könnyebb, legalább is egyszerűbb, mint élni. Ezt elismerni nem jelenti a negyvennyolcasok és ötvenhatosok lebecsülését, fordítva: ők tették, amit tenniük kellett, ezt kell megtanulnunk tőlük. Most nem meghalni kell, hanem magyarként fennmaradni, felfejlődni, versenyképesnek lenni. (Ul két székely, a báty meg az öccse, beszélgetnek, illogatnak. A kisebbik szinte gyerekfejjel került Bukarestbe, itt tanult mesterséget, itt nősült, nevel gyereket. A másik öreg legény, van egy harátnője, vagy huszonöt évvel ezelőtt sikerült kiszöknie Londonba. Az öreg úgy ötvenként hazalátogat, ilyenkor nagy a beszélhetnékje. De milyen nyelven beszélnek? A fivérek elfelejtettek magyarul, anyanyelvi tudásuk a serdülőkori szintnél megszakadt. Angolul a kisebbik nem tud, így hát

(Folytatása a 11. oldalon)

**A Hét számai kaphatók
Budapesten,
a Custos-Zöld
könyvesboltban,
Margit körút 7. sz. alatt
(a Margit híd budai
hídfőjénél).**

Főszerkesztő
Gálfalvi Zsolt
Főszerkesztő-helyettes
Ágoston Hugó
Olvasószerkesztő
Kacsir Mária
Grafikai szerkesztő
Gyarmath Annamária

Lapunk támogatói: MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTERIUM
EMKE ALAPÍTVÁNY EGY NYILT TÁRSADALOMÉRT

Szerkesztőség és kiadóhivatal: București 33 – Bukarest 33, Piața Presei Libere 1. – Szabad Sajtó Tér 1. Telefonszámaink: 222.48.39, 224.37.28. Postai irányítószám: 79776. Postafiókszám: 33–39.

Számítógépes tördelés:
Ciofiac Claudiu

Nyomda:
Tipografia „CONCORDIA”

Nem kért kéziratokat nem örünk meg
és nem küldünk vissza.